

Nowożytna wieś i ślady osadnictwa starożytnego na stanowisku 4 w Leonowiczach, gm. Michałowo

Andrzej Gołembnik, Dariusz Krasnodębski, Maciej Trzeciecki

Wstęp

Stanowisko zlokalizowane jest na terenie płaskiej równiny moreny dennej, w odległości ok. 2 km od wsi Leonowicze (AZP 40-93/8). Położone jest nad rzeką Łuplanką, na przesmyku łączącym dużą zatorfioną misę wytopiskową w rejonie Leonowicz z mniejszą niecką o podobnej genezie na północny wschód od osady (ryc. 1: 1, 2). Podłoże geologiczne stanowi tu warstwa drobnoziarnistego luźnego piasku z frakcjami żwirów i drobnych otoczków. Na powierzchni stanowiska licznie występują krzemienie narzutowe.

Badania ratownicze przeprowadzono w latach 1997–1998¹. Zgodnie z pierwotnie zakładaną technologią budowy, w pierwszym sezonie objęły one pas długości 550 m i szerokości 13 m (ryc. 2). Stwierdzono, że stanowisko uległo znacznemu zniszczeniu w wyniku orki, zachowały się jedynie wypełniska kilkuset wkopanych w całość obiektów – dołów posłupowych, jam zasobowych i odpadkowych oraz silnie rozoranych palenisk. Natrafiono też na dwie kwadratowe półziemianki z przylegającymi do nich prostokątnymi korytarzykami wejściowymi. W ich wypełniskach zachowały się spalone pozostałości ścian i dachów. Wokół odsłonięto układy rowków uznanych za ślady po otaczających zagrody płotach. Areał badań poszerzono w 1998 r. w związku ze zmianą technologii zastosowanej przy budowie gazociągu. Objęły one w sumie obszar o powierzchni 12 400 m², na którym odsłonięto i wyeksplorowano 855 obiektów osadniczych (ryc. 3–8)².

Zgromadzony materiał zabytkowy pozwala określić dwie główne fazy zasiedlenia tego terenu. Pierwszą, przypadającą na młodszą epokę kamienia i starsze okresy epoki brązu, dokumentują krzemienie oraz niewielka ilość ceramiki; z drugiej, datowanej na XVI–XVII w., pochodzi większość obiektów osadniczych i zabytków ruchomych.

1. Okres nowożytny

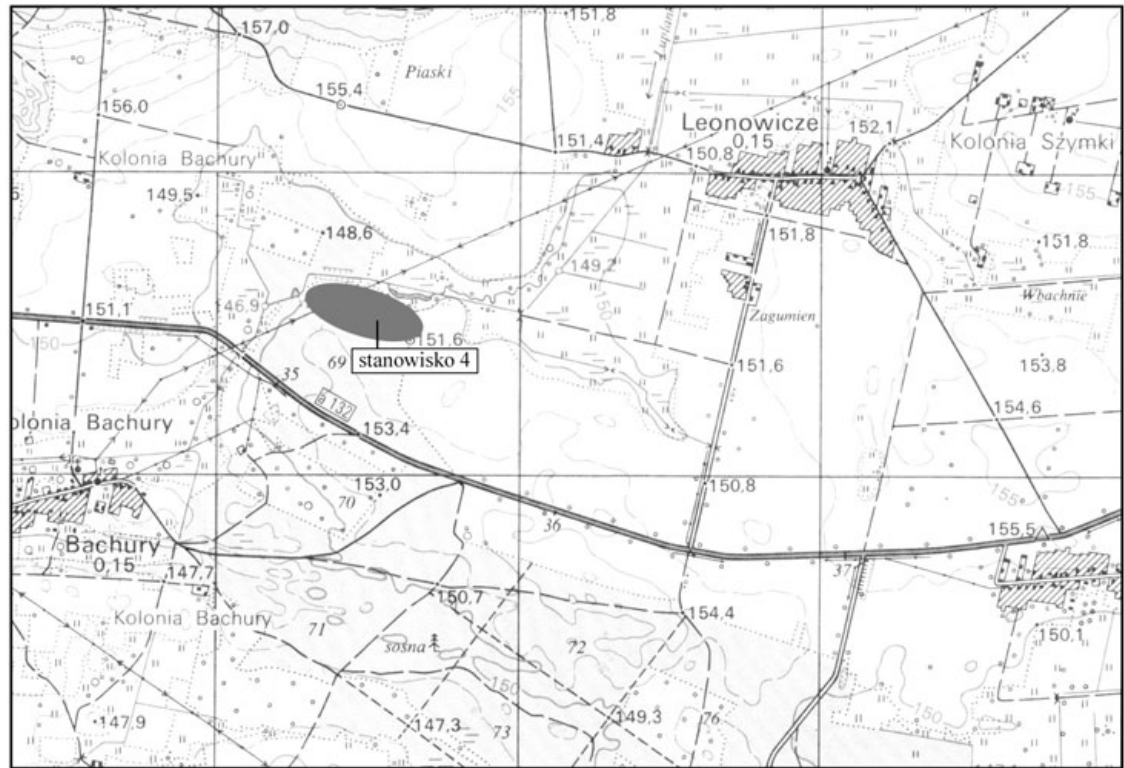
1.1. Charakterystyka obiektów osadniczych

Niewątpliwie najciekawsza kategoria obiektów odkrytych na omawianym stanowisku to pozostałości 10 dużych piwniczek wkopanych w ziemię – głębokich, czworobocznych konstrukcji o przeznaczeniu magazynowym (ryc. 9–14; 16; 18–21; 22: 1–3). Obiekty 123 (por.

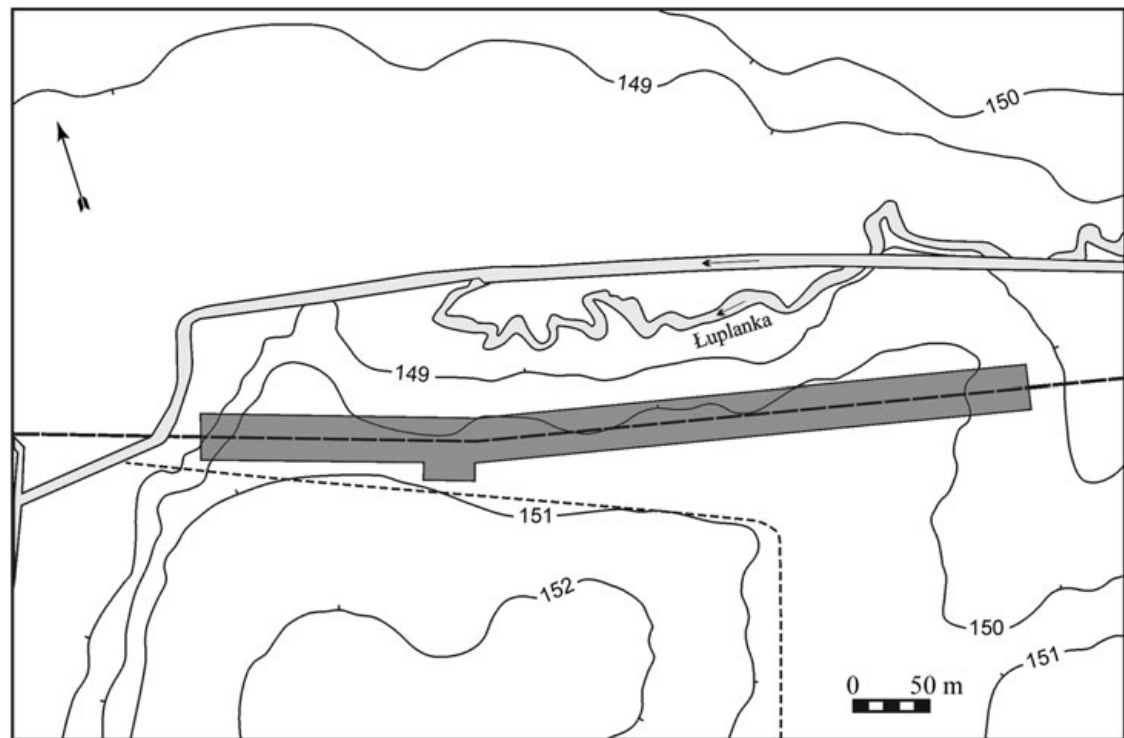
¹ Na trasie budowy gazociągu stanowisko otrzymało numer 7A.

² Katalog wybranych obiektów znajduje się na płycie CD. Szczegółowa charakterystyka wszystkich obiektów osadniczych – patrz: Gołembnik, Trzeciecki 1999c.

ryc. 9–11; 19: 1), 140 (por. ryc. 12–14; 16; 18), 2221 (por. ryc. 20) oraz częściowo tylko przebadany obiekt 2293 (ryc. 21: 1) poprzedzały prostokątne korytarzyki (Krasnodębski 2006, s. 171 n.). Analiza ich stratygrafii pozwoliła na odtworzenie schematu konstrukcji, procesu użytkowania, a także okoliczności, w jakich uległy zniszczeniu.

1 0 1 km

2 Ryc. 1. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. 1 – lokalizacja stanowiska; 2 – plan warstwicowy stanowiska. Rys. A. Trzeciecka

Fig. 1. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. 1 – location of the site; 2 – contour plan of the site. Drawn by A. Trzeciecka

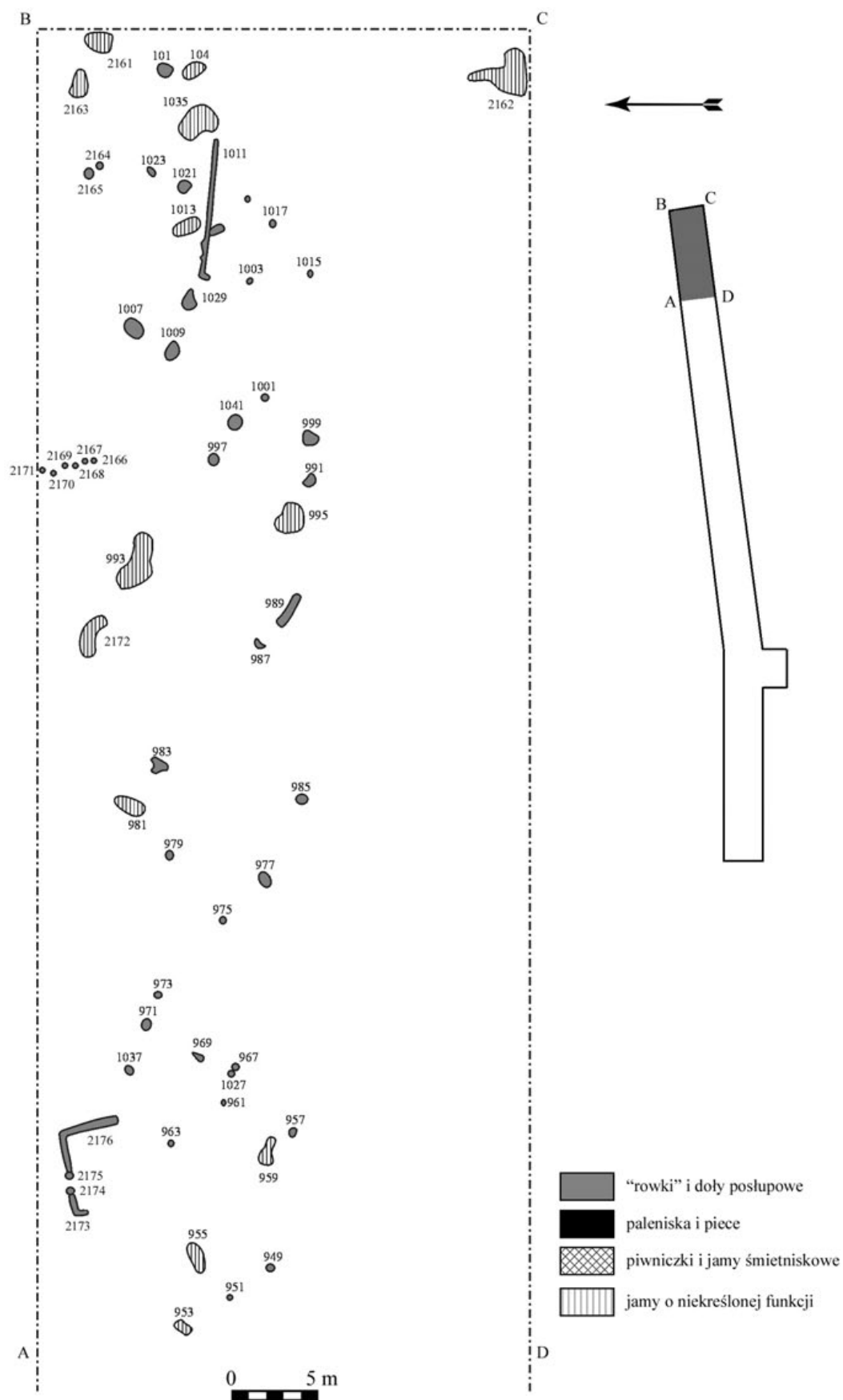

Ryc. 2. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Widok na stanowisko w trakcie prowadzenia badań.
Fot. D. Krasnodębski

Fig. 2. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. View of the site during the excavation.
Photo by D. Krasnodębski

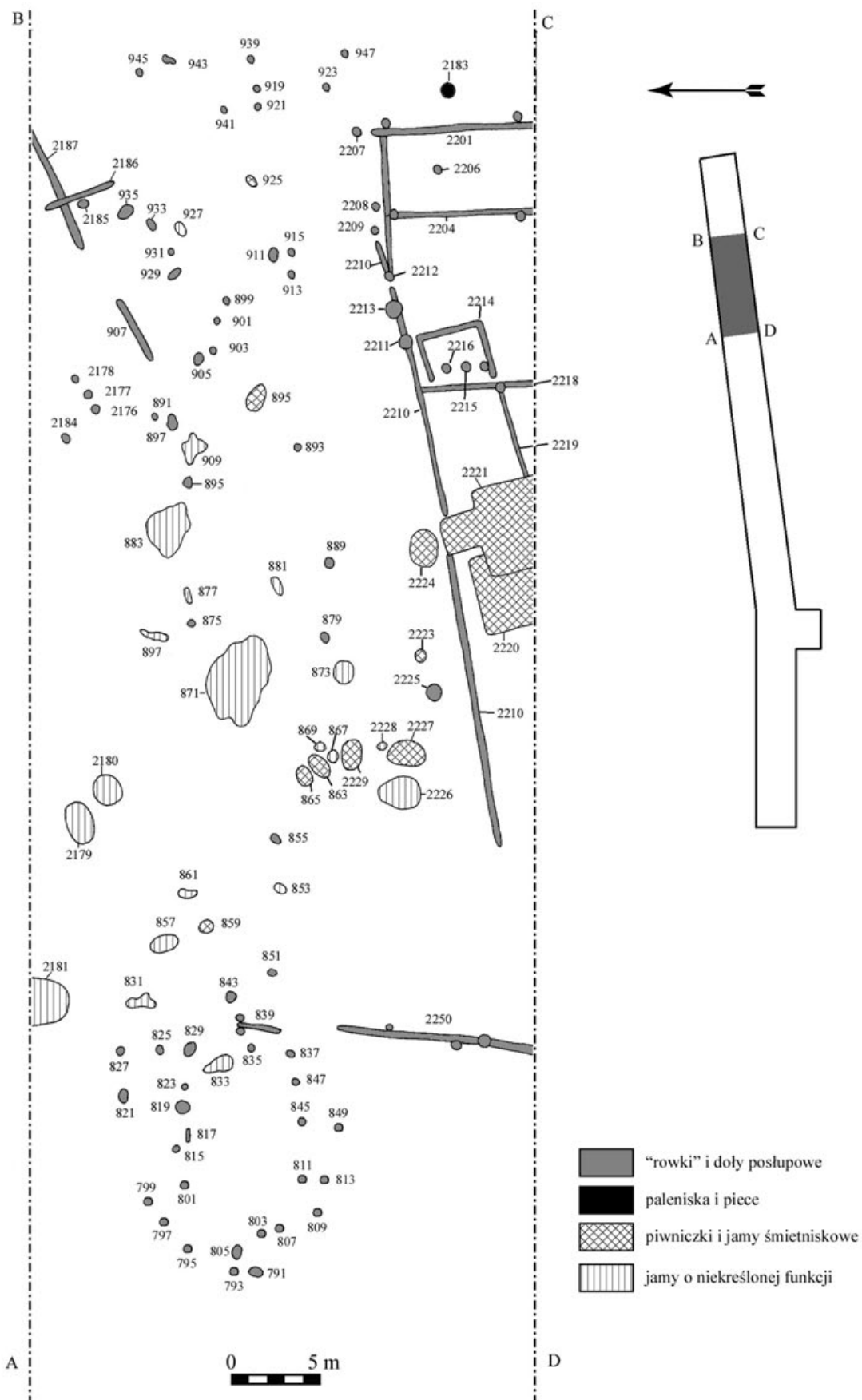
Budowę tego typu obiektu rozpoczynano od wykonania szerokoprzestrzennego wkopu pod posadowienie ścian piwniczki i korytarzyka. Wznoszono je w konstrukcji zrębowej (ryc. 14; 16); wolną przestrzeń między nimi a brzegami wkopu wypełniano izolacyjną warstwą piasku. U wejścia do korytarzyka osadzano dwa owalne słupy (por. ryc. 14), podtrzymujące zadaszenie lub stanowiące obramowanie drzwi. Podłogę piwniczki wyłożono dla izolacji od podłoża warstwą silnie ubitej gliny. Wyniki analizy botanicznej drewna z konstrukcji ścian obiektów 123 i 140 pozwalają stwierdzić, że powstały one najprawdopodobniej w tym samym roku, niewykluczone przy tym, że do budowy obu użyto belek pozyskanych z tego samego pnia sosny (Michniewicz 1997). We wszystkich obiektach tego typu natrafiono na ślady ich zniszczenia w wyniku pożaru. Można zatem przypuszczać, że katastrofa ta dotknęła całą osadę. W obiektach 2221 i 2293 stwierdzono ślady rozgarniania pogorzeliska, natomiast w piwniczkach 123 i 140 konstrukcje zachowane były *in situ* (ryc. 9–13). W przypadku półziemianki 140 w pogorzelisku znajdowały się także resztki zwęglonego zadaszenia. W jej wnętrzu, przy jednej z belek ściany północnej, na poziomie warstwy podłogowej (js. 413), stało zachowane w całości naczynie (ryc. 15).

Analogiczne obiekty do niedawna jeszcze można było spotkać we wsiach Podlasia i zachodniej Białorusi. Wznoszenie osobnych budynków łączących w sobie funkcje magazynu na rośliny okopowe, paszę, niekiedy opał w części podziemnej i magazynu na zboże w części naziemnej, jest cechą wyróżniającą zagrody chłopskie z tego regionu. Z reguły były to kwadratowe lub prostokątne w planie budynki, wzniesione z belek w konstrukcji zrębowej, nakryte dwuspadowym dachem. Wejście do piwnicy poprzedzał krótki, nakryty dwuspadowym dachem korytarzyk (Trawińska 1968, s. 23 n., ryc. 26; Bohdanowicz 1995, s. 22–34, ryc. 8: 5). Zdaniem M. Trawińskiej łączenie w jednym obiekcie piwnicy i spichrza to jedna z najstarszych metod przechowywania płodów rolnych (Trawińska 1968, s. 129).

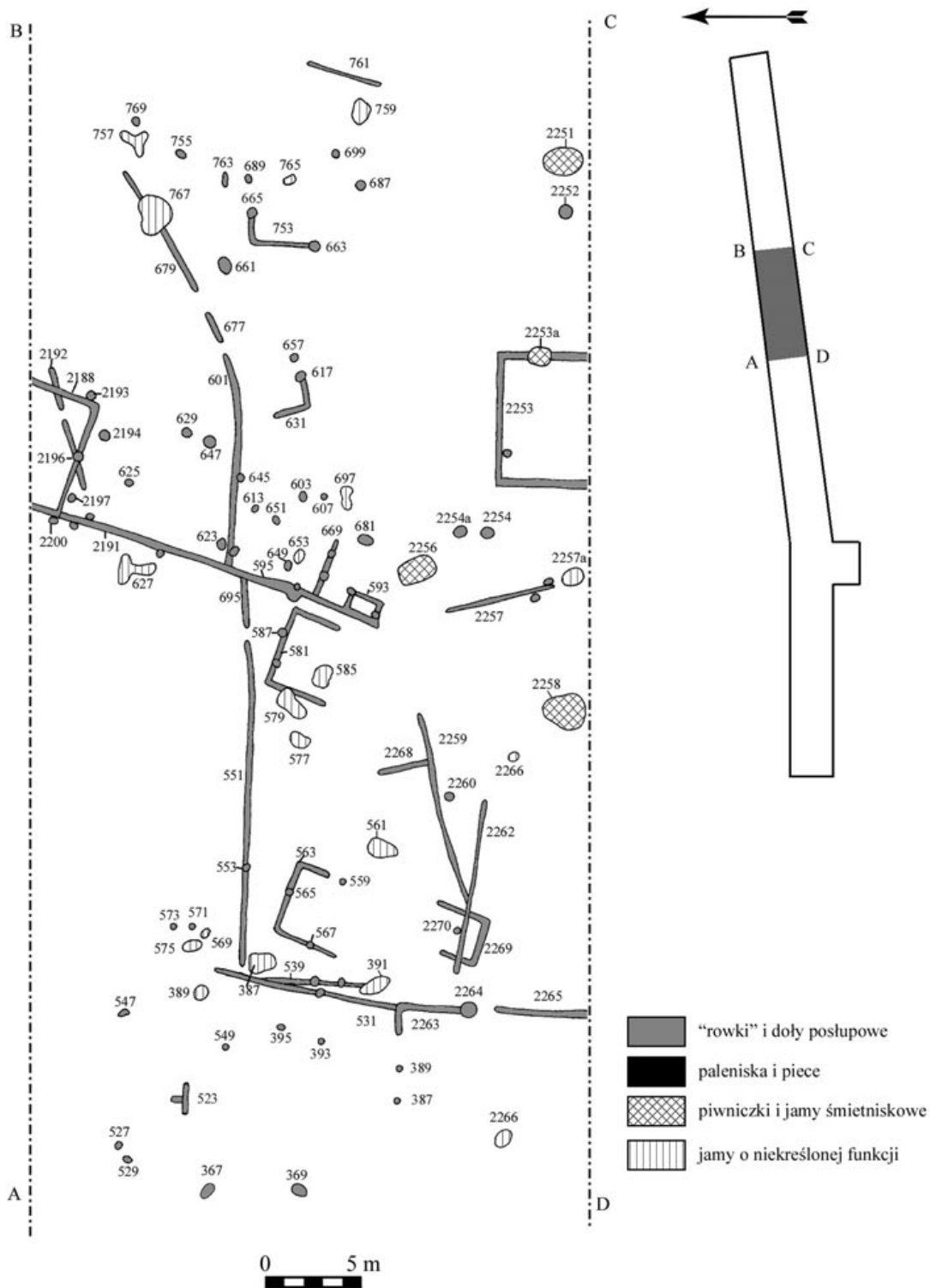
Ryc. 3. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Plan zbiorczy obiektów. Rys. A. Trzeciecka

Fig. 3. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Overall plan of the features. Drawn by A. Trzeciecka

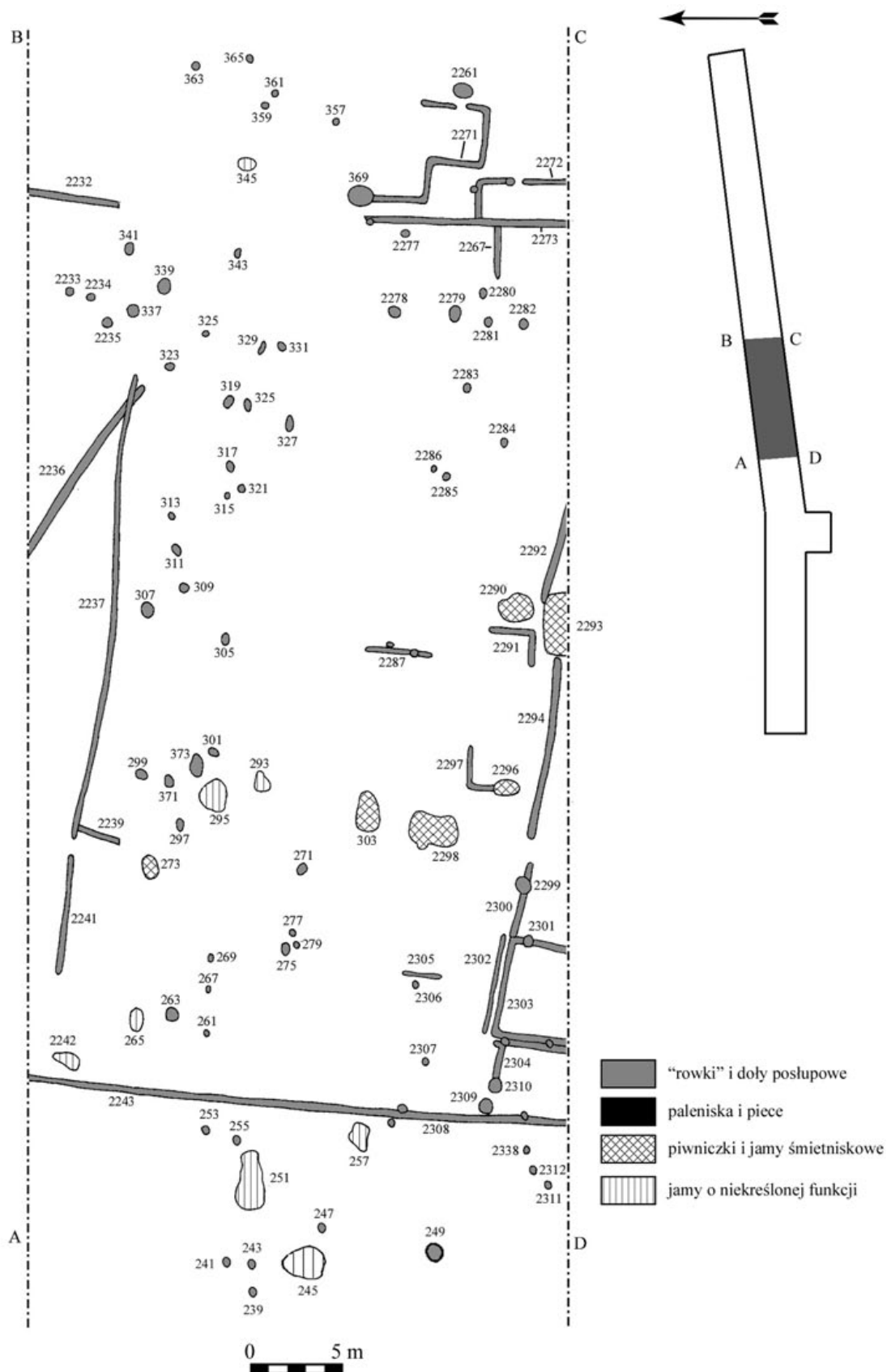
Ryc. 4. Leonowice, stan. 4, gm. Michałowo. Plan zbiorczy obiektów. Rys. A. Trzeciecka

Fig. 4. Leonowice, Site 4, Michałowo commune. Overall plan of the features. Drawn by A. Trzeciecka

Ryc. 5. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Plan zbiorczy obiektów. Rys. A. Trzeciecka

Fig. 5. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Overall plan of the features. Drawn by A. Trzeciecka

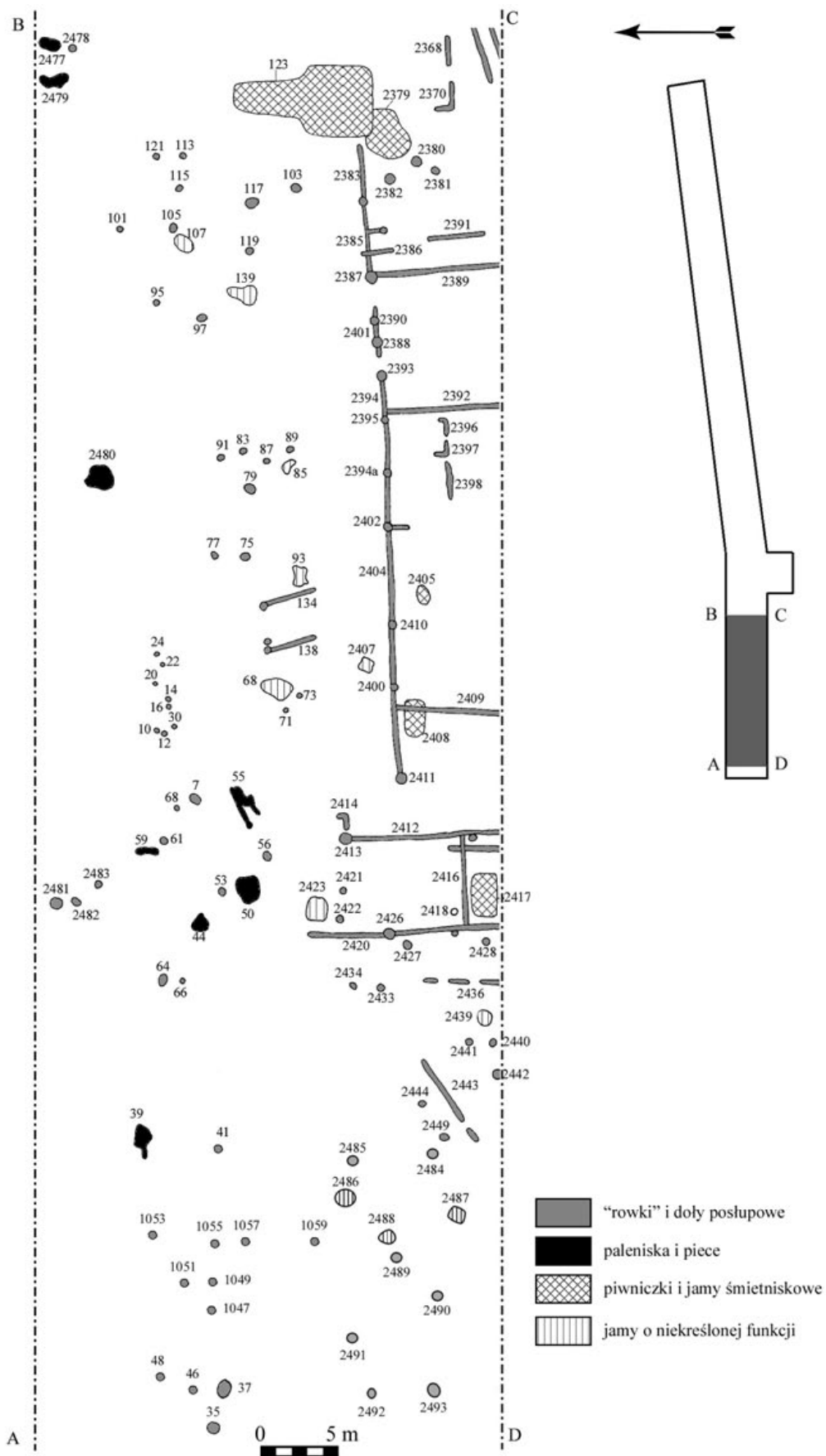
Ryc. 6. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Plan zbiorczy obiektów. Rys. A. Trzeciecka

Fig. 6. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Overall plan of the features. Drawn by A. Trzeciecka

Ryc. 7. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Plan zbiorczy obiektów. Rys. A. Trzeciacka

Fig. 7. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Overall plan of the features. Drawn by A. Trzeciacka

Ryc. 8. Leonowice, stan. 4, gm. Michałowo. Plan zbiorczy obiektów. Rys. A. Trzeciecka

Fig. 8. Leonowice, Site 4, Michałowo commune. Overall plan of the features. Drawn by A. Trzeciecka

Ryc. 9. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Piwniczka 123 w trakcie eksploracji. Fot. O. Korczyński, O. Osaulczuk

Fig. 9. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. The cellar 123 in the course of exploration. Photo by O. Korczyński, O. Osaulczuk

Ryc. 10. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Piwniczka 123 na poziomie spalonych drewnianych konstrukcji. Fot. O. Korczyński, O. Osaulczuk

Fig. 10. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. The cellar 123 at the level of burnt wooden structures. Photo by O. Korczyński, O. Osaulczuk

Ryc. 11. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Południowa część piwniczki 123 na poziomie spalonych drewnianych konstrukcji. Fot. O. Korczyński, O. Osaulczuk

Fig. 11. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. The southern part of the cellar 123 at the level of burnt wooden structures. Photo by O. Korczyński, O. Osaulczuk

Ryc. 12. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Piwniczka 140 na poziomie spalonych drewnianych konstrukcji. Fot. D. Wach

Fig. 12. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. The cellar 140 at the level of burnt wooden structures. Photo by D. Wach

Ryc. 13. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Południowa część piwniczki 140 na poziomie spalonych drewnianych konstrukcji. Fot. D. Wach

Fig. 13. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. The southern part of the cellar 140 at the level of burnt wooden structures. Photo by D. Wach

Ryc. 14. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Piwniczka 140 na poziomie warstwy podłogowej (w. 413). Fot. D. Wach

Fig. 14. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. The cellar 140 at the level of the floor layer (layer 413). Photo by D. Wach

Ryc. 15. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Naczynie stojące przy północnej ścianie piwniczki 140.
Fot. D. Wach

Fig. 15. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. A vessel standing at the northern wall of the cellar
140. Photo by D. Wach

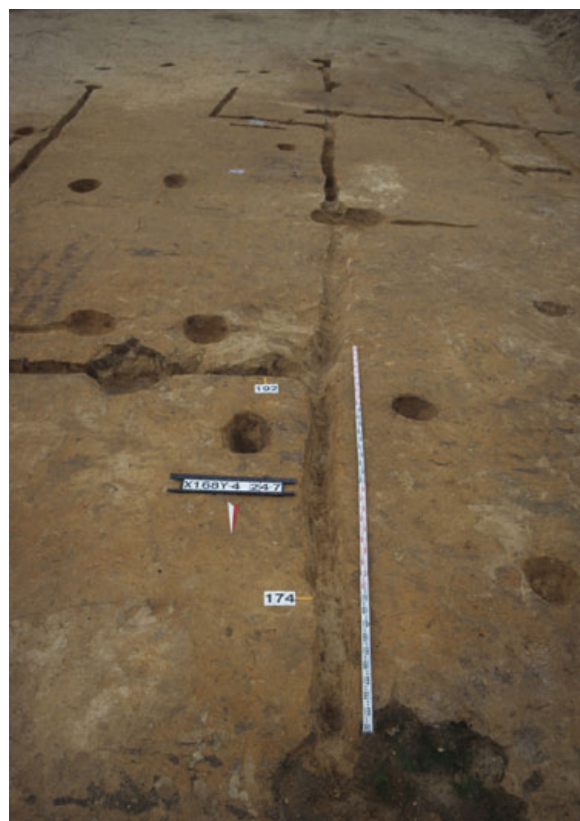

Ryc. 16. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Piwniczka 140 po eksploracji warstwy podłogowej (w. 413). Fot. D. Wach

Fig. 16. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. The cellar 140 after removal of the floor layer (layer 413).
Photo by D. Wach

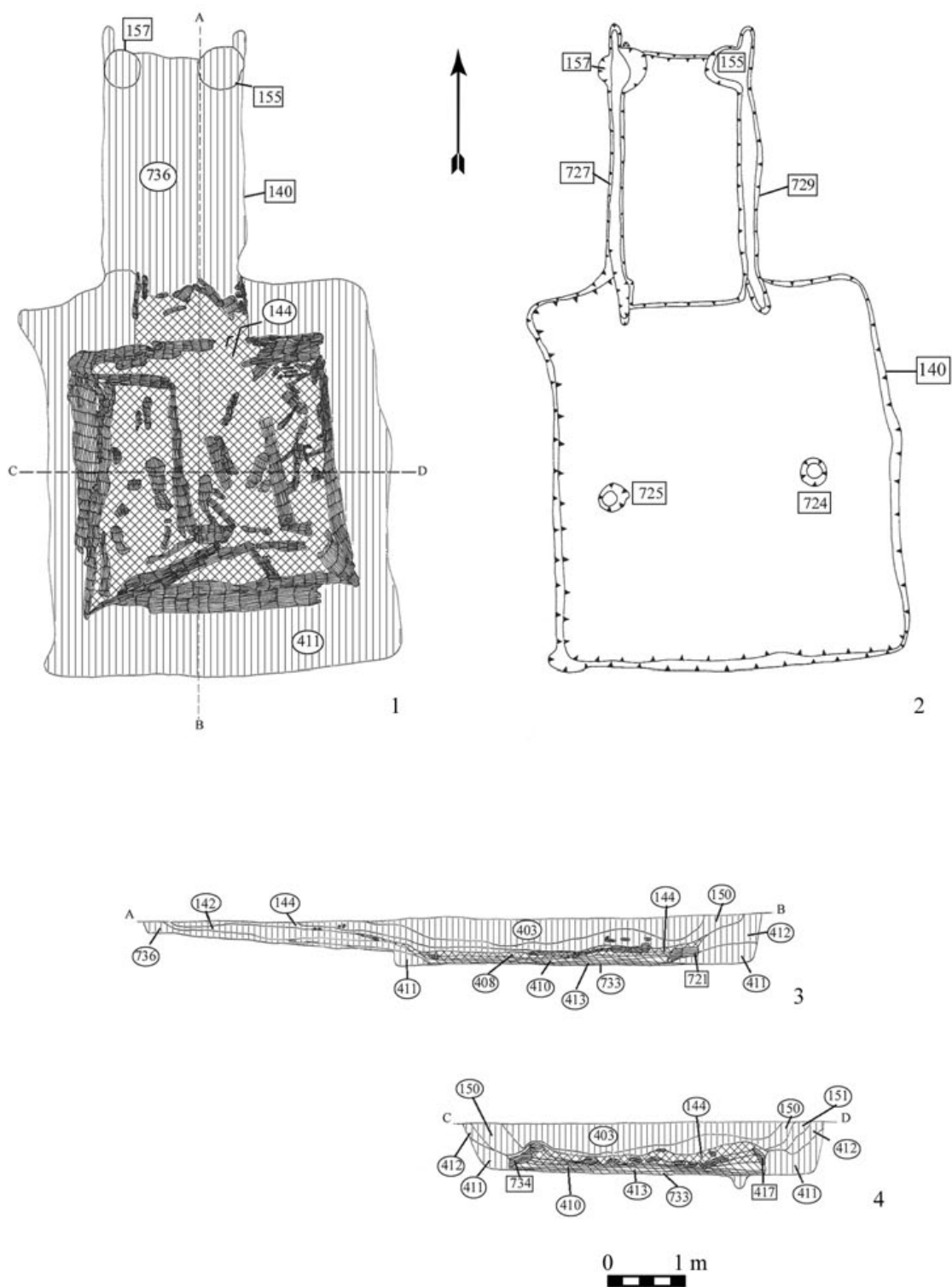
Ryc. 17. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Rowki znajdujące się na zachód od piwniczki 140 (stan po eksploracji).
Fot. D. Wach

Fig. 17. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Small ditches located west of the cellar 140 (after exploration).
Photo by D. Wach

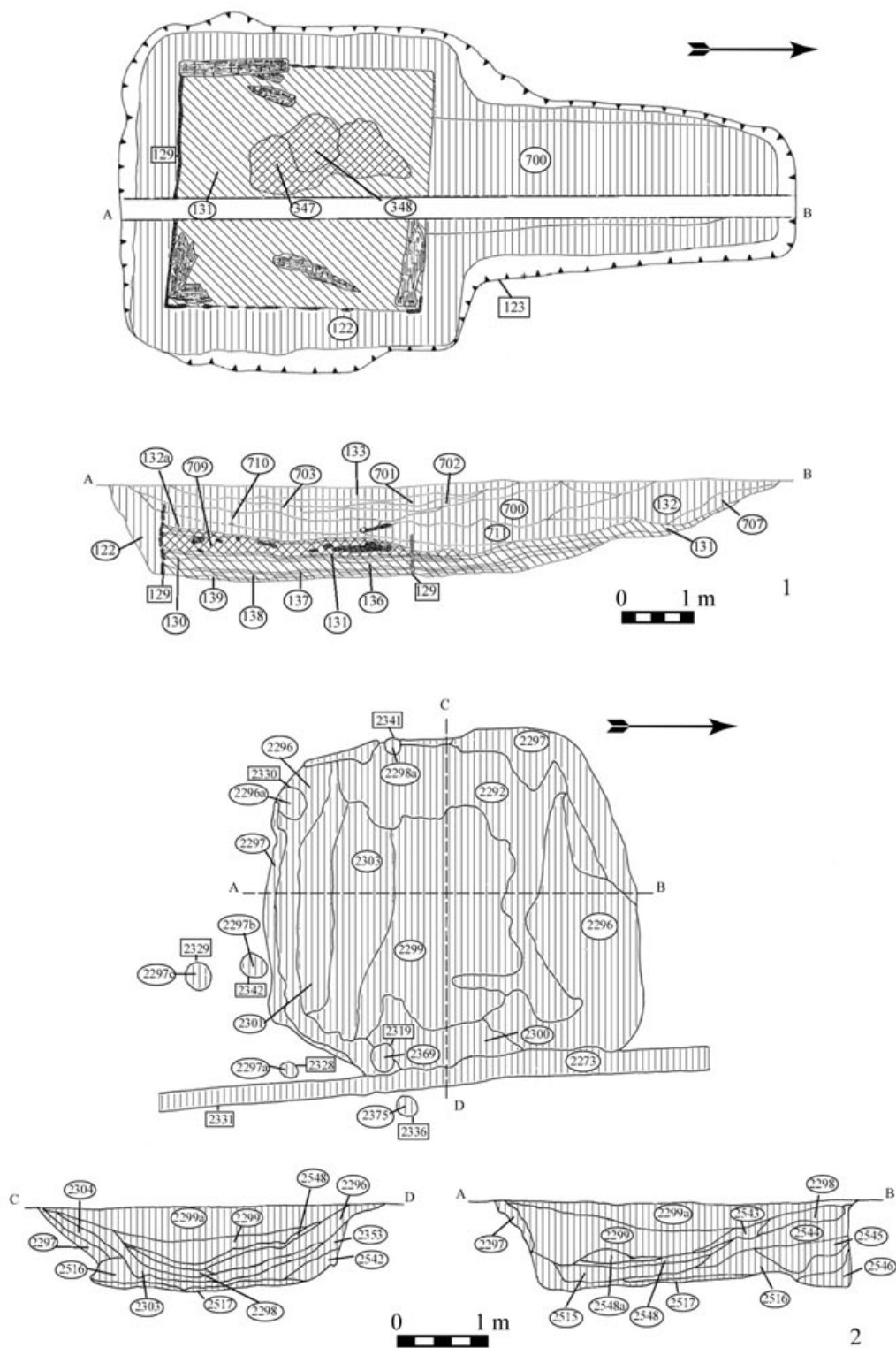

Pozostałych sześć jam zaliczonych do kategorii piwniczek pozbawione było korytarzyków (ob. 220, 2327, 2372, 2379, 2417 i 2408). Były to duże prostokątne struktury, o wymiarach przekraczających na ogół 2 m (największa z nich mierzyła $3,8 \times 3,6$ m – ob. 2327) i głębokości dochodzącej do 1 m. W ich wypełniskach nie natrafiono na ślady spalenizny, co może świadczyć o odmiennej konstrukcji ścian i dachów niż w przypadku obiektów opisanych wyżej bądź o ich zniszczeniu lub rozebraniu niemającym związku z pożarem. Wszystkie te struktury powiązane były jednak z układami dołów posłupowych i rowków, co wskazuje, że oba typy spichlerza wchodziły w skład zabudowy gospodarczej poszczególnych zagrod. Część z dołów występujących w ich bezpośrednim sąsiedztwie interpretować można niewątpliwie jako element związany z zadaszeniem, tak jak to miało miejsce w przypadku półziemianki 2327.

Najliczniejszą kategorią obiektów odkrytych na stanowisku było 535 dołów posłupowych. Stanowiły one grupę bardzo zróżnicowaną pod względem rozmiarów, o średnicach wynoszący od 0,1 m do ok. 1 m i głębokościach od 0,08 do 0,6 m. Zależne to było najprawdopodobniej od funkcji, jaką pełniły ustawione w nich słupy, od podłoża, w jakie je wkopano, oraz od stopnia zniszczenia danej części stanowiska. Wypełnisko obiektów stanowił szary lub szarobrunatny piasek silnie przemieszany z nielicznymi drobnymi węglami drzewnymi, a niekiedy z niewielkimi grudkami polepy. Jedynie w dole posłupowym 2388 natrafiono na resztki zachowanego *in situ*, prawie całkowicie zwęglonego drewnianego słupa, co sugeruje, że konstrukcja, w skład której wchodził, uległa zniszczeniu na skutek pożaru. Ponad 150 dołów posłupowych miało czytelne powiązania konstrukcyjne z innymi obiektami, przede wszystkim z rowkami, a w dwóch przypadkach z prostokątnymi w planie piwniczkami (ob. 140 i 2327, ryc. 18: 1, 2; 19: 2). Doły niezwiązane z innymi obiektami nie tworzą żadnych czytelnych regularnych układów, ale można zakładać, że większość z nich to ślady pionowych elementów konstrukcyjnych budynków lub grodzień.

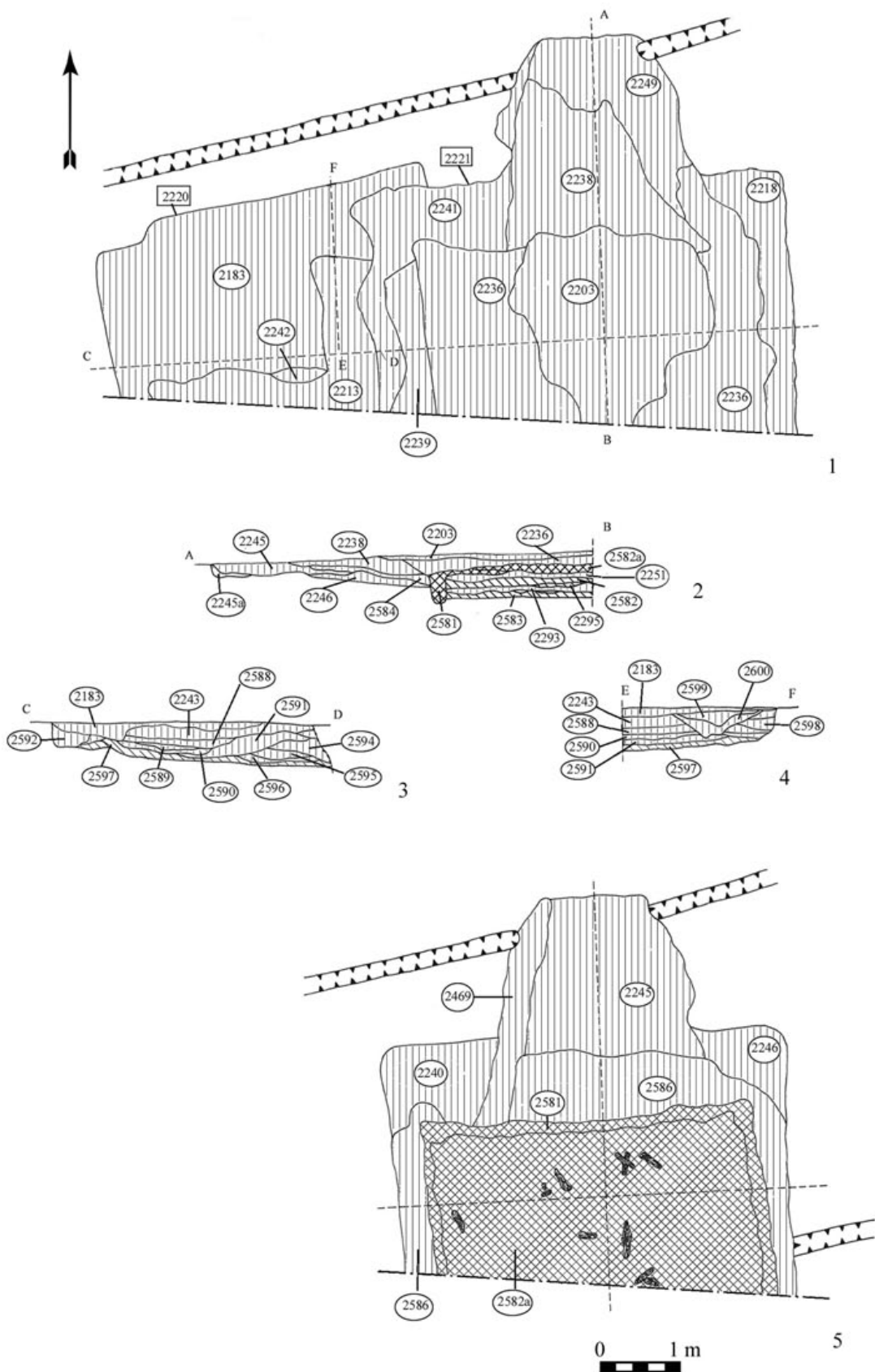
Ryc. 18. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Piwniczka 140: 1 – plan konstrukcji drewnianych na poziomie warstwy pożarowej 144; 2 – plan na poziomie stropu calca; 3, 4 – przekroje. Rys. A. Trzeciecka
 Fig. 18. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. The cellar 140: 1 – plan of wooden structures at the level of the fire layer 144; 2 – plan at the level of the bottom of the occupational layer; 3, 4 – sections. Drawn by A. Trzeciecka

Ryc. 19. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. 1 – ob. 123: plan na poziomie stropu warstwy użytkowej 131 i przekrój; 2 – ob. 2327: plan na poziomie wyróżnienia i przekroje. Rys. A. Trzeciecka

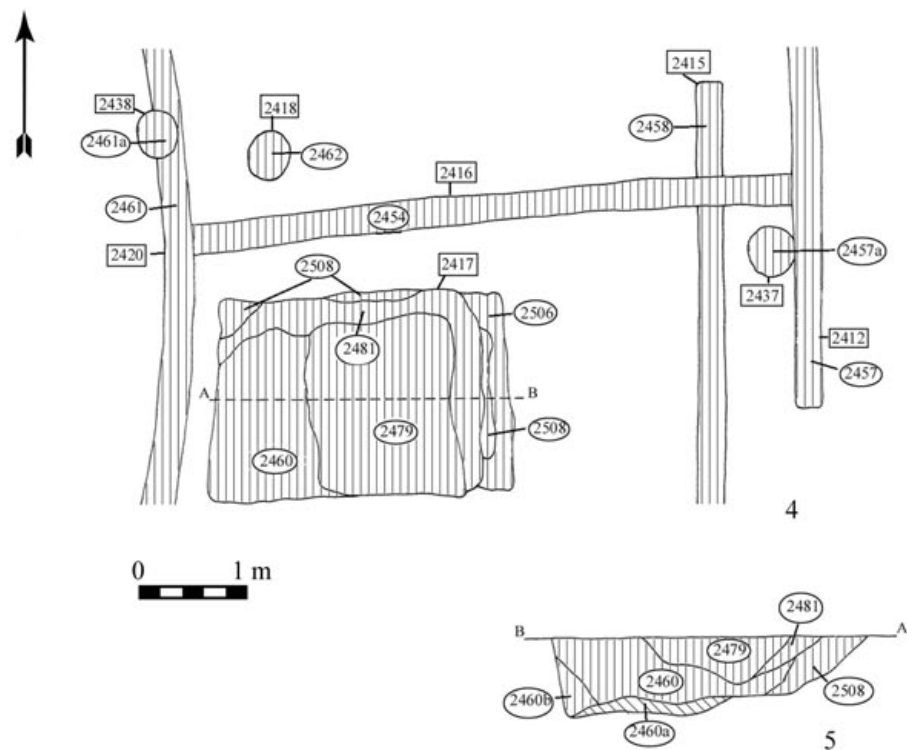
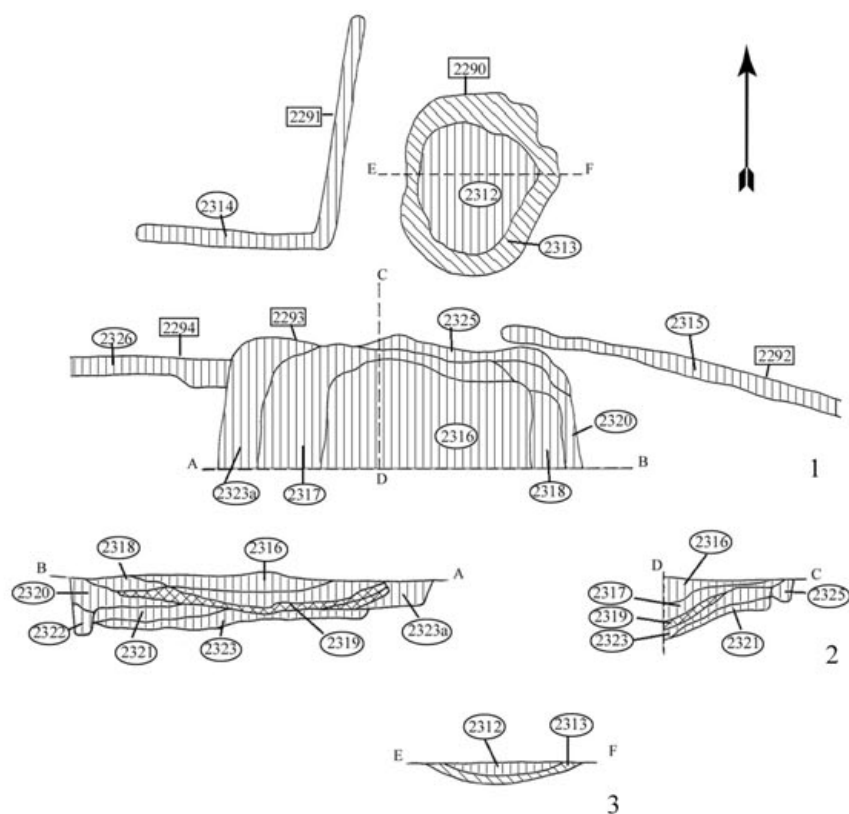
Fig. 19. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. 1 – Feature 123: plan at the level of the occupational layer 131 and the section; 2 – Feature 2327: plan at the level of distinction and the sections.

Drawn by A. Trzeciecka

Ryc. 20. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. 1 – ob. 2220 i 2221: plan na poziomie wyróżnienia; 2 – przekrój ob. 2221; 3, 4 – przekroje ob. 2220; 5 – ob. 2221: plan na poziomie warstwy destrukcyjnej 2582a. Rys. A. Trzeciecka

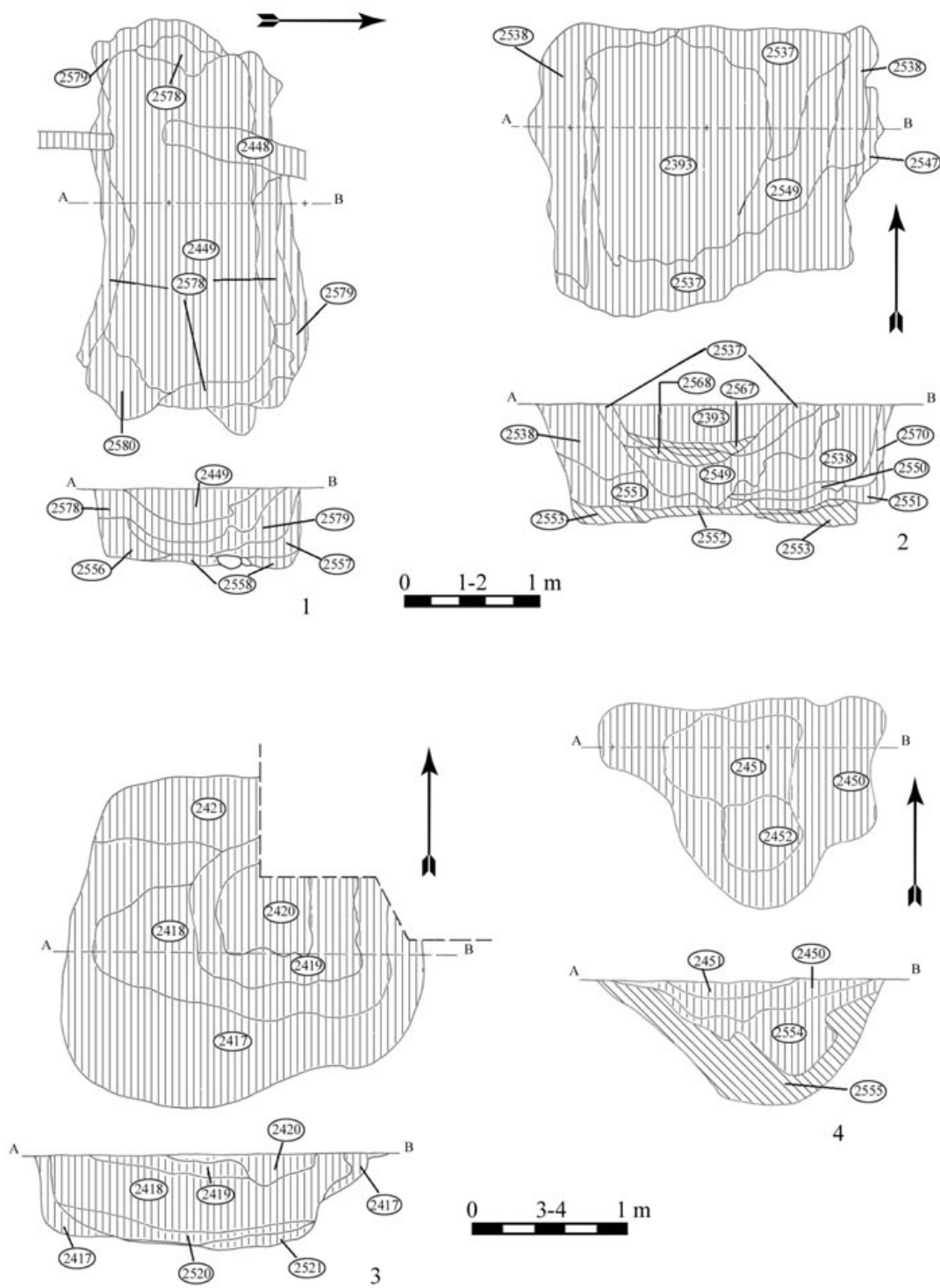
Fig. 20. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. 1 – Features 2220 and 2221: plan at the level of distinction; 2 – section of the Feature 2221; 3, 4 – sections of the Feature 2220; 5 – Feature 2221: plan at the level of destructive layer 2582a. Drawn by A. Trzeciecka

Ryc. 21. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. 1 – ob. 2290–2294: plan na poziomie wyróżnienia; 2 – przekroje ob. 2293; 3 – przekrój ob. 2290; 4 – ob. 2412, 2415–2418, 2420, 2437, 2438: plan na poziomie wyróżnienia; 5 – przekrój ob. 2417. Rys. A. Trzeciecka

Fig. 21. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. 1 – Features 2290–2294: plan at the level of distinction; 2 – sections of the Feature 2293; 3 – section of the Feature 2290; 4 – Features 2412, 2415–2418, 2420, 2437 and 2438: plan at the level of distinction; 5 – section of the Feature 2417.

Drawn by A. Trzeciecka

Ryc. 22. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Plany i przekroje obiektów: 1 – ob. 2408; 2 – ob. 2372; 3 – ob. 2379; 4 – ob. 2407. Rys. A. Trzeciecka

Fig. 22. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Plans and sections of the features: 1 – Feature 2408; 2 – Feature 2372; 3 – Feature 2379; 4 – Feature 2407. Drawn by A. Trzeciecka

Druga pod względem liczebności kategoria (132 obiekty) to tzw. rowki o prostokątnym przekroju, pionowych ściankach i niedużej głębokości, wahającej się od kilku do dwudziestu kilku centymetrów (ryc. 17). Ich długość dochodzi nawet do kilkudziesięciu metrów (ob. 2238, 2239), przy szerokości nieprzekraczającej 0,3 m. Z reguły występują one w zespołach bądź z dołami posłupowymi, bądź z innymi rowkami, tworząc zarysy prostokątnych w planie konstrukcji. Ich wypełniska to szary lub szarobrunatny piasek silnie przemieszany z nielicznymi drobnymi węglami drzewnymi, a czasem z pojedynczymi grudkami polepy. Znaczny stopień humifikacji wypełnisk pozwala przypuszczać, że proces ich powstawania miał po części charakter naturalny.

Początkowo tego typu obiekty uznano za pozostałości płotów otaczających prostokątne zagrody. Po odsłonięciu większej powierzchni, na której widoczne były kolejne, bardzo rozbudowane zespoły rowków, głównie w południowej części badanego terenu, zaczęto interpretować je jako negatywy rozłożonych belek podwalinowych. Tylko niektóre z nich mogą stanowić pozostałości płotów rozdzielających poszczególne zagrody, choć trudno wyobrazić sobie celowość wznoszenia ogrodzeń z belek o średnicy 0,3 m i stabilizowania ich podobnie masywnymi słupami. Co najmniej 54 rowki można uznać za relikty płytko zagłębionych w ziemi podwalin naziemnych budynków o ścianach wykonanych w konstrukcji zrębowej, wśród których można wyróżnić trzy podstawowe typy. Pierwszy z nich, reprezentowany m.in. przez obiekt 2253 (ryc. 5), to budynki zrębowe z konstrukcją dachu opartą na belkach ostatniego wieńca ścian; drugi (ob. 2201, ryc. 4) stanowią budynki przykryte dachem krokwiowym, o więzarach wspartych na dostawionych do ścian budynku słupach (tzw. konstrukcja przysłupowa); do trzeciego (ob. 2188, ryc. 5) należą budynki zrębowe z dachem wspartym na sochach wstawianych w ściany szczytowe.

Szczególną uwagę zwraca rowek 2394, który wraz z towarzyszącymi mu dołami posłupowymi wydaje się stanowić pozostałość ściany budynku postawionej w technice sumikowo-łatkowej (ryc. 8). Najprawdopodobniej tak samo można interpretować większość powiązanych z dołami posłupowymi rowków. Fakt, że nie zawsze udawało się uchwycić pozostałe ściany budynku, może wynikać z silniejszej erozji badanego obszaru. Niewykluczone także, że ze względu na nierówność terenu tylko część podwalin budynku zagłębiona była w ziemię.

W rozszyfrowaniu funkcji omawianych struktur może pomóc analiza planów dziewiętnastowiecznych zagród białoruskich. Powszechnie spotykamy się tu, zwłaszcza w tzw. wsiach szeregowych, z tendencją do łączenia budynków (często mieszkalnych i gospodarczych) w ciągi nakrywane jednym dwuspadowym dachem. Podstawowym elementem konstrukcyjnym była w tym przypadku solidna sumikowo-łatkowa ściana, na ogół wzniesiona na linii rozgraniczenia sąsiednich zagród, do której dostawiano ścianki działowe oraz równoległe, zamykające pomieszczenia od podwórza, nierzadko w znacznie lżejszej konstrukcji. Czasem, na przykład w przypadku miejsca do młócenia zboża, pozostawiano pomieszczenie otwarte od strony podwórza, nakrywając je jedynie dachem (Trawińska 1968, s. 69 n.; Lokotko 1991, s. 26–48, ryc. 65–83). Warto w tym miejscu wspomnieć, że tendencja do segmentowego łączenia zabudowy mieszkalnej i gospodarczej na tych terenach wiązana jest z wprowadzeniem w XVI w. nowego, szeregowego modelu zabudowy wsi, związanego z tzw. pomiara włóczną. Do kwestii tej powrócimy dalej.

Jak już wspomniano, nie można jednak wykluczyć, że przynajmniej część rowków stanowi pozostałość po jakiejś trudnej do określenia formie ogrodzenia, płytko wpuszczonego w ziemię. Najprawdopodobniej reliktem takiego właśnie płotu jest rowek 2191 (ryc. 5), a także obiekty 2273 i 2308, wyznaczające w powiązaniu ze strukturami 2232 i 2243 wyraźne linie

rozgraniczeń biegnące po osi północ – południe (ryc. 6; 7). Podobnie interpretować można funkcję rowków 531, 551 i po części 402 (ryc. 5; 7). Warto pamiętać, że w opracowaniach etnograficznych znajdujemy informacje o stosowaniu grodzień wznoszonych z belek w konstrukcji sumikowo-łatkowej na terenach zachodniej Białorusi i północnej Ukrainy, gdzie ze względu na silne zalesienie łatwo było o odpowiedni budulec (Moszyński 1967, s. 574).

Dziewięć obiektów uznano za pozostałości palenisk. Są to owalne, nieckowate w przekroju i niezbyt głębokie (od kilku do kilkunastu centymetrów) jamy. Większość z nich uległa tak daleko posuniętej erozji, że eksplorowano tylko partie spągowe. Analiza rozmieszczenia obiektów tego typu wyraźnie dowodzi, że występują one na peryferiach osady, koncentrując się zwłaszcza w północno-zachodniej części przebadanego terenu (por. ryc. 7; 8). Być może paleniska te wykorzystywano przy obróbce rudy żelaza, na co wskazują znalezione w ich sąsiedztwie żuźle. Niektóre z omawianych struktur mogą stanowić pozostałość mielerzy do produkcji węgla drzewnego, niezbędnego w procesie wytopu żelaza, o czym świadczą liczne analogie etnograficzne (Radwan 1959, s. 473–476; Moszyński 1967, s. 389 n.). Co najmniej pięć obiektów (na przykład ob. 55 – ryc. 23: 4) uznano za relikty zagłębionych w ziemię pieców kopułkowych, służących zapewne do wypieku chleba. Podobne piece funkcjonowały w zagrodach wiejskich jeszcze w XIX i na początku XX w.

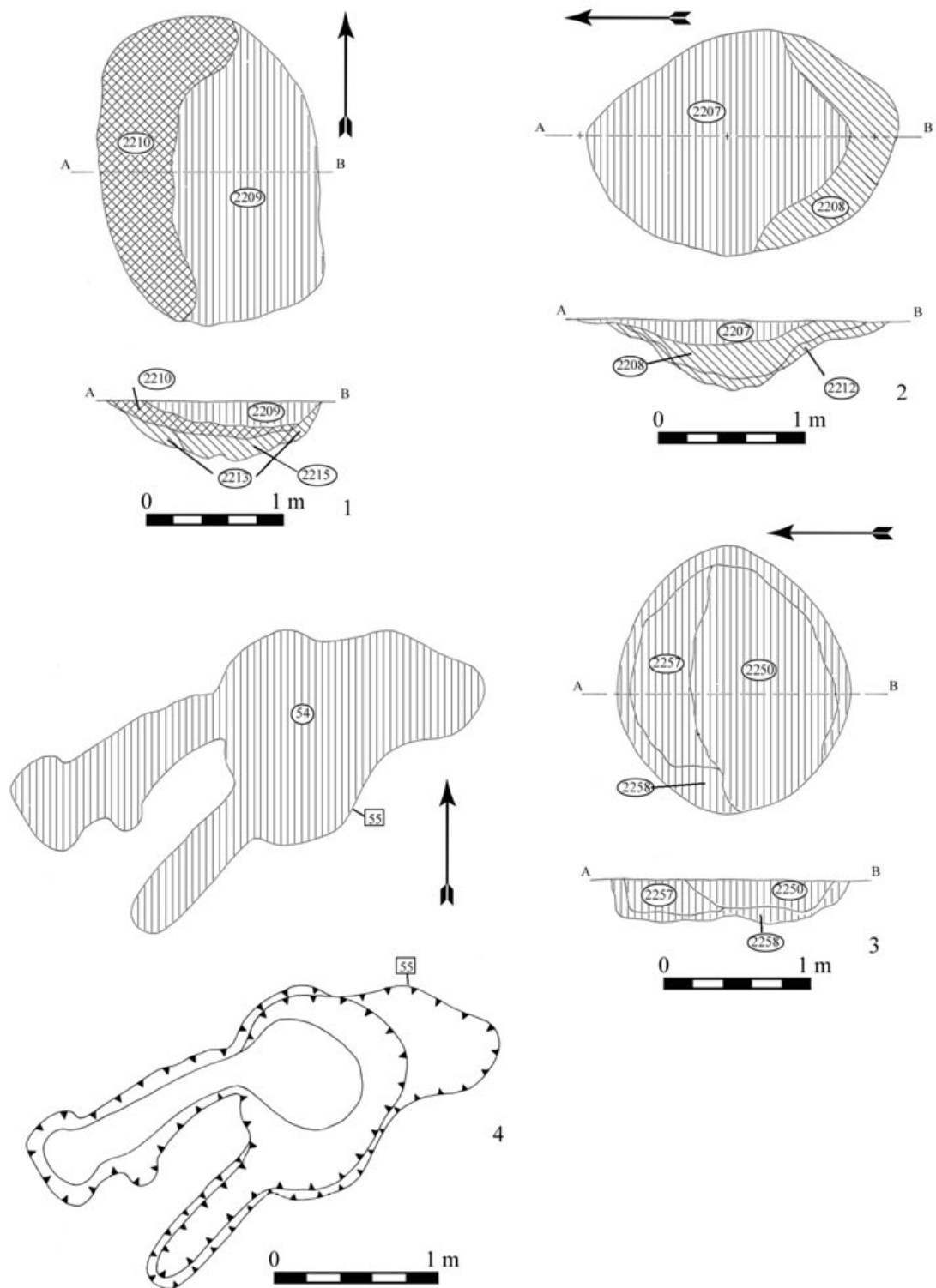
Kolejną grupę obiektów stanowią 62 owalne jamy śmietniskowe, lejowate bądź nieckowate w przekroju, o średnicy od 1 do 2 m i głębokości przekraczającej z reguły 0,5 m. Przykładem mogą tu być obiekty 2227 (ryc. 23: 2), 2229 (ryc. 23: 1), 2251 (ryc. 23: 3) i 2407 (ryc. 22: 4). Ich wypełniska stanowią warstwy piasku przemieszanego z różnorodnymi komponentami organicznymi, m.in. kośćmi zwierzęcymi. Z kilku z nich pozyskano poza tym większe serie ceramiki. Obiekty te koncentrują się w południowej części badanego obszaru, z reguły w sąsiedztwie pozostałości konstrukcji naziemnych. Funkcja 98 płytkich nieckowatych jam, niezbyt głębokich i niemal całkowicie zniszczonych przez orkę, nie jest pewna. Najprawdopodobniej wybierano stąd piasek lub glinę, wykorzystywane głównie przy budowie i naprawach domostw.

1.2. Analiza zabytków ruchomych

W trakcie badań zebrano znaczną ilość materiału – przede wszystkim ceramiki. Do analiz statystycznych wykorzystano głównie znaleziska pochodzące z obiektów, pominięto natomiast, pozbawione swego pierwotnego kontekstu, fragmenty naczyń z warstwy ornej.

Pierwszym etapem analizy było określenie minimalnej liczby naczyń³ oraz ich podział na grupy technologiczne i rodzaje zgodnie z kryteriami przyjętymi dla analizy ceramiki późnośredniowiecznej i nowożytnej (Kruppé 1967; Rębkowski 1995). Ustalono, że wśród 948 wydzielonych naczyń dominują egzemplarze brunatne (92%), przy stosunkowo niewielkim udziale siwaków (7%). Wyróżniono zaledwie po jednym egzemplarzu ceglastym i białym (w sumie 1%). Zbiór zdominowany jest przez garnki (93,7%); udział dzbanów i mis utrzymuje się na zbliżonym poziomie (3,1% – dzbany, 2,3% – misy), zaś pozostałe 0,9% stanowią pokrywki (por. CD, tab. 1).

³ Określenie minimalnej liczby naczyń polegało na pogrupowaniu ułamków ceramiki w zespoły pochodzące pierwotnie z jednego naczynia, przyjmując za kryterium ich wzajemne podobieństwo. W dalszej części opracowania analiza określenie „naczynie” stosowane jest więc jednakowo w stosunku do zespołu fragmentów, pozwalających na pełną rekonstrukcję formy, zespołu kilku wykazujących wspólne cechy ułamków oraz fragmentów pojedynczych, odznaczających się sobie tylko właściwymi cechami.

Ryc. 23. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Plany i przekroje obiektów: 1 – ob. 2229; 2 – ob. 2227; 3 – ob. 2251; 4 – ob. 55. Rys. A. Trzeciecka

Fig. 23. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Plans and sections of the features: 1 – Feature 2229; 2 – Feature 2227; 3 – Feature 2251; 4 – Feature 55. Drawn by A. Trzeciecka

Naczynia brunatne – głównie garnki, a także misy i pokrywki – wystąpiły w każdym z obiektów zawierających ceramikę (por. CD, tab. 2). Wykonano je z gliny żelazistej, silnie schudzonej domieszką tłucznia granitowego przemieszanego z piaskiem lub samym piaskiem. Zdecydowana większość egzemplarzy zawiera frakcje średnioziarniste (68,9%); znacznie mniejszy jest odsetek naczyń schudzonych domieszką średnio- i gruboziarnistą (32,2%; por. CD, tab. 3). Sporadycznie spotykamy wyroby uformowane z mas zawierających frakcje wyłącznie drobno- lub gruboziarniste. Wszystkie naczynia brunatne wykonano na kole i poddano silnie formującemu obtaczaniu. Ich powierzchnie wykończono na ogół niezbyt starannie. Wypalanie przeprowadzono w atmosferze utleniającej, przy czym wielobarwne przełamy naczyń wskazują na niezbyt wysoką temperaturę panującą w piecu bądź ognisku (lub na brak umiejętności utrzymania jej przez czas wystarczająco długi). Dna są płaskie, ze śladami podsypki, sporadycznie zagładzanymi. Nie zarejestrowano śladów odcinania naczyń od tarczy koła.

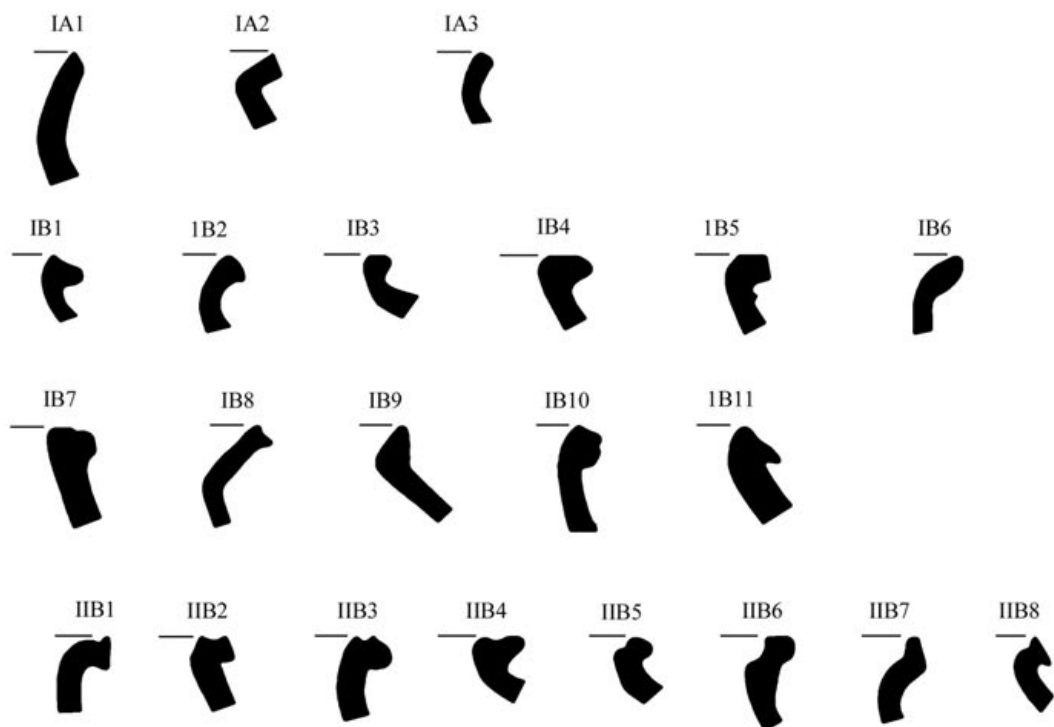
Pełna rekonstrukcja kilku wyrobów oraz analiza porównawcza dalszych 104 umożliwiły dokonanie ich podziału na cztery grupy morfologiczne (ryc. 25). Do pierwszej zaliczono 67 garnków o baniastym, silnie wydętym brzuścu, z największą wydętością położoną powyżej połowy wysokości naczynia, pozbawionych szyjki (por. CD, tab. 4). Różnice w lokalizacji największej wydętości brzuśca oraz w stosunku jej średnicy do średnicy wylewu stały się podstawą do wyróżnienia trzech odmian, oznaczonych odpowiednio jako 1A (41 naczyń), 1B (15 naczyń) oraz 1C (11 naczyń). Do grupy drugiej zaliczono 29 garnków o esowatym profilu, z wychylonym na zewnątrz wylewem i wyodrębnioną szyjką. Wyróżniono tu trzy odmiany: 2A (8 naczyń), 2B (14 naczyń) oraz 2C (7 naczyń). Grupę trzecią tworzy sześć garnków o dwustożkowym profilu, których nie podzielono na odmiany ze względu na niewielką liczbę. Do grupy czwartej zaliczono dwa naczynia o baniastym brzuścu i niepogrubionym pionowo ustawionym wylewie, nawiązujące w formie do tzw. naczyń z cylindryczną szyjką.

Analiza ukształtowania 153 wylewów umożliwiła ich podział na dwie zasadnicze grupy: I – wylewy bez wrębu na pokrywkę, II – wylewy zaopatrzone we wręb (ryc. 24). W obrębie każdej z nich wydzielono podgrupy: A – wylewy niepogrubione, B – wylewy pogrubione. Z kolei sposób opracowania krawędzi naczyń stał się podstawą do wydzielenia 23 odmian (por. ryc. 24). W zbiorze dominują wyroby z wylewem pogrubionym, pozbawionym wrębu na pokrywkę (101 egzemplarzy), naczynia o wylewie zaopatrzonym we wręb są niezbyt liczne (40 egzemplarzy), natomiast te o wylewie niepogrubionym występują sporadycznie (12 egzemplarzy). Najliczniejsze są wylewy o średnicach w przedziale 14–19 cm, co sugeruje, że w uzyskanym zbiorze dominują niewielkie garnki przeznaczone do gotowania i krótkiego przechowywania żywności.

Wątki zdobnicze garnków ograniczają się w zasadzie do dookólnych żłobków i linii faliastej (ryc. 26: 3, 4; 27: 1, 2; 28: 1, 4–6; 29: 3; 30: 1, 2; 31: 2, 6), zawsze umieszczanych powyżej największej wydętości brzuśca. Odsetek naczyń ornamentowanych jest niewielki (17,9%; por. CD, tab. 6 i 7).

Oprócz garnków w zbiorze ceramiki brunatnej znalazły się fragmenty 19 mis i osiem stożkowatych pokrywek, których znikoma liczba dobrze koresponduje z niewielką liczbą naczyń zaopatrzonych we wręby (ryc. 30: 5). Wśród mis dominują głębokie stożkowate naczynia o lekko pogrubionych, wychylonych na zewnątrz wylewach i średnicy powyżej 20 cm (ryc. 29: 1, 2). Na ich tle wyróżniają się dwie płytkie, półkuliste misy, ze względu na staranność wykonania zaliczone do naczyń stołowych (ryc. 27: 3, 4).

GARNKI BRUNATNE

MISY BRUNATNE

MISY CEGLASTE

POKRYWKI BRUNATNE

GARNKI SIWE

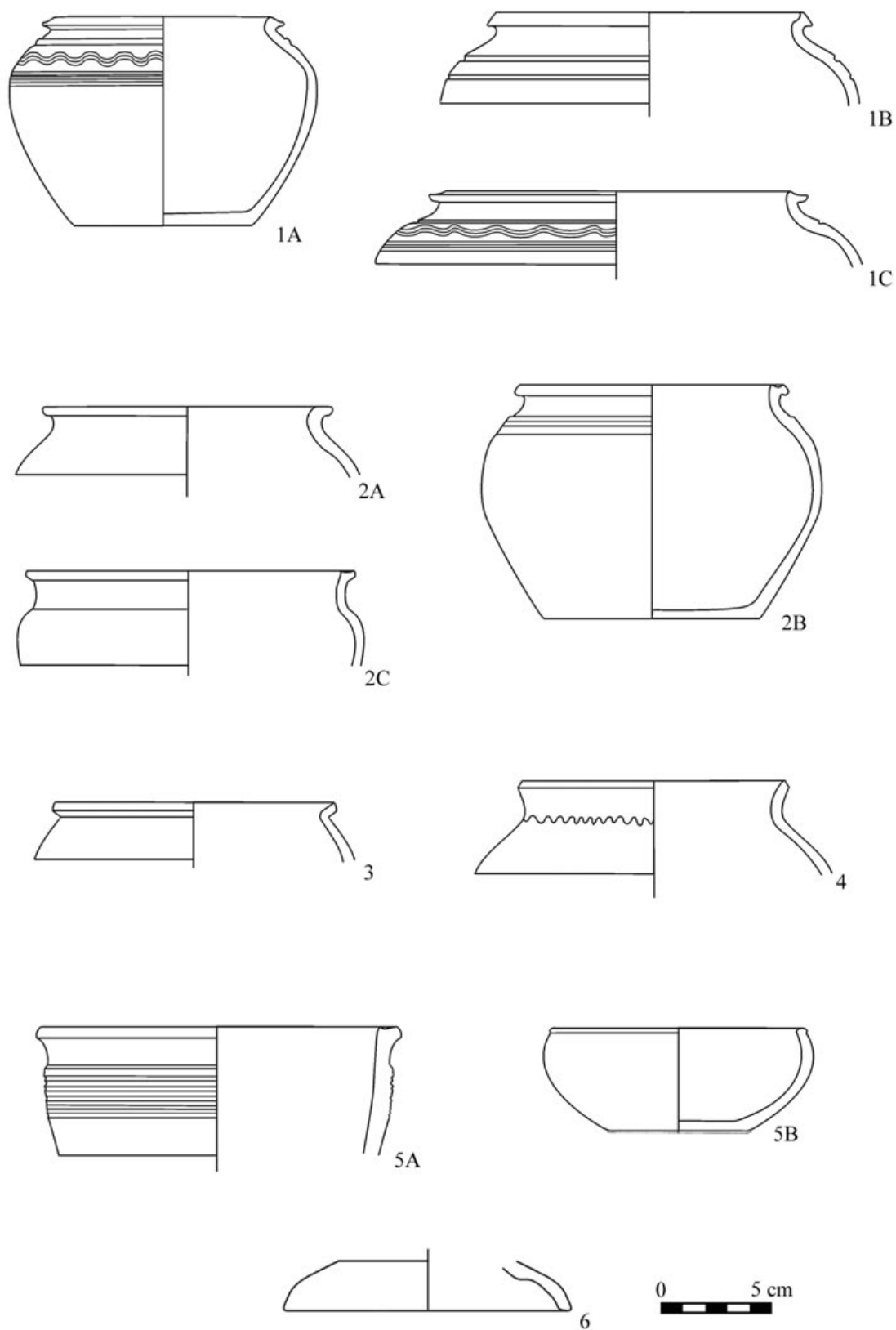

DZBANY SIWE

Ryc. 24. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Typologia wylewów naczyń. Rys. M. Trzeciecki

Fig. 24. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Typology of vessel rims. Drawn by M. Trzeciecki

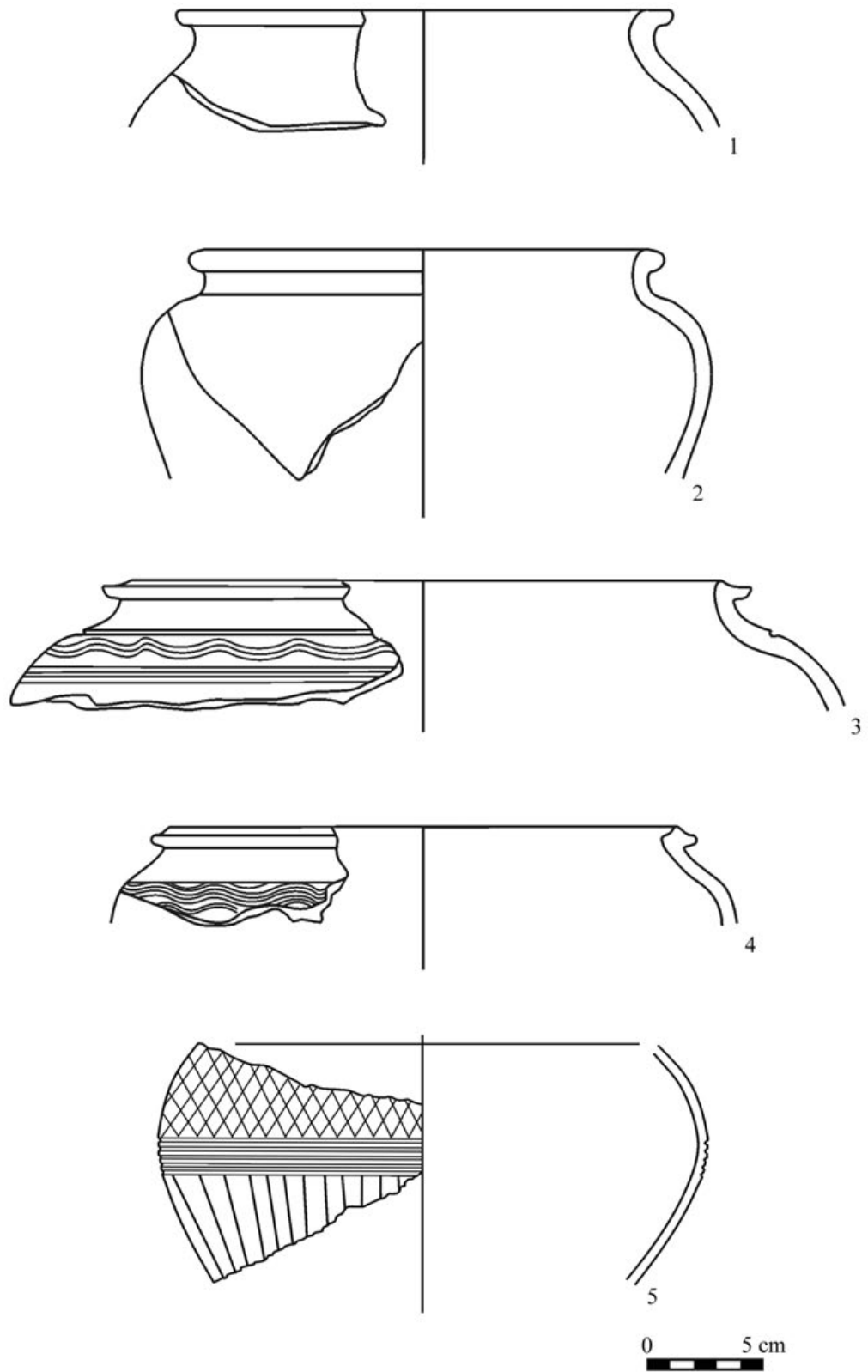

Ryc. 25. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Grupy morfologiczne ceramiki brunatnej.

Grupy 1-4 - garnki, grupa 5 - misy, grupa 6 - pokrywki. Rys. M. Trzeciecki

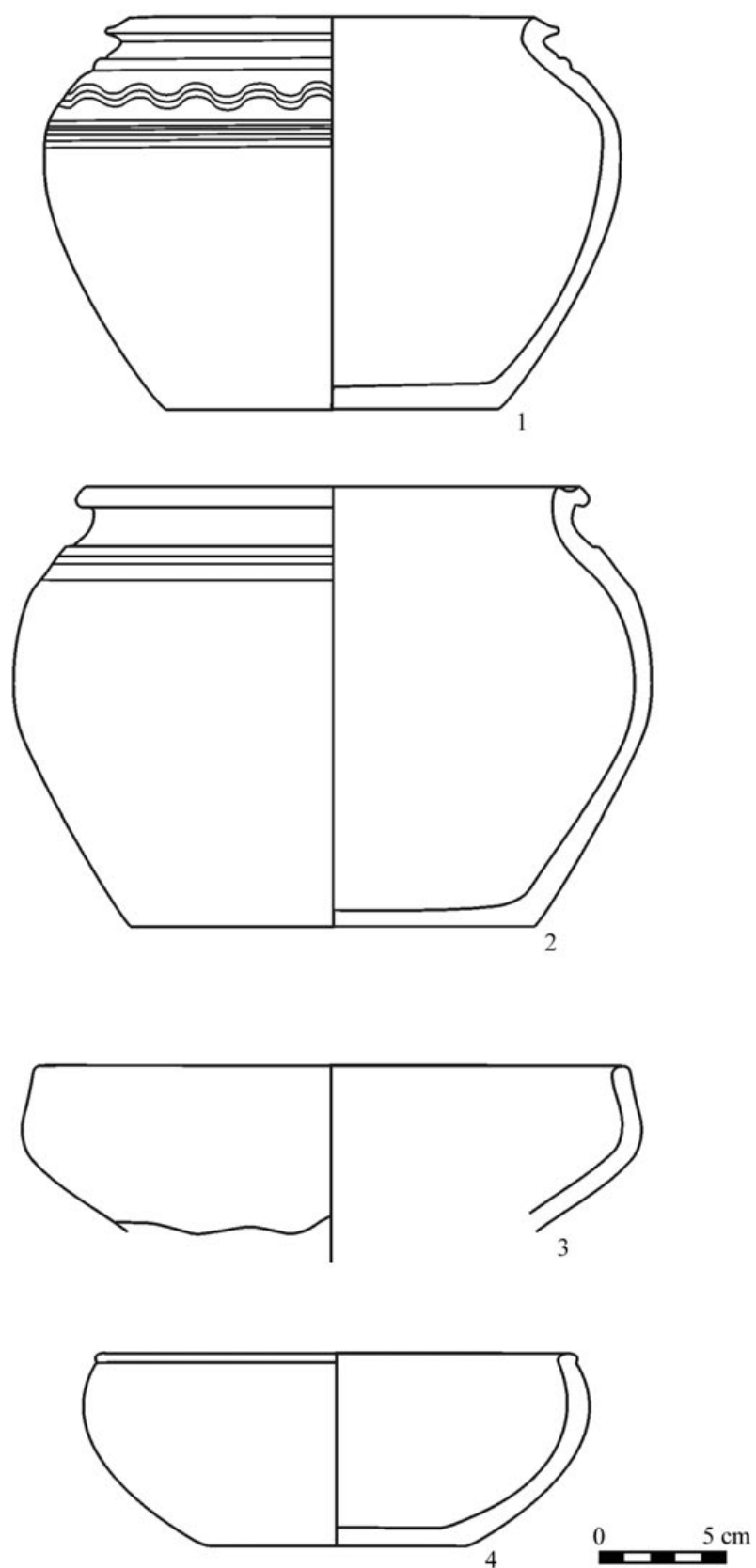
Fig. 25. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Morphological groups of brownware vessels.

Groups 1-4 - pots, group 5 - bowls, group 6 - lids. Drawn by M. Trzeciecki

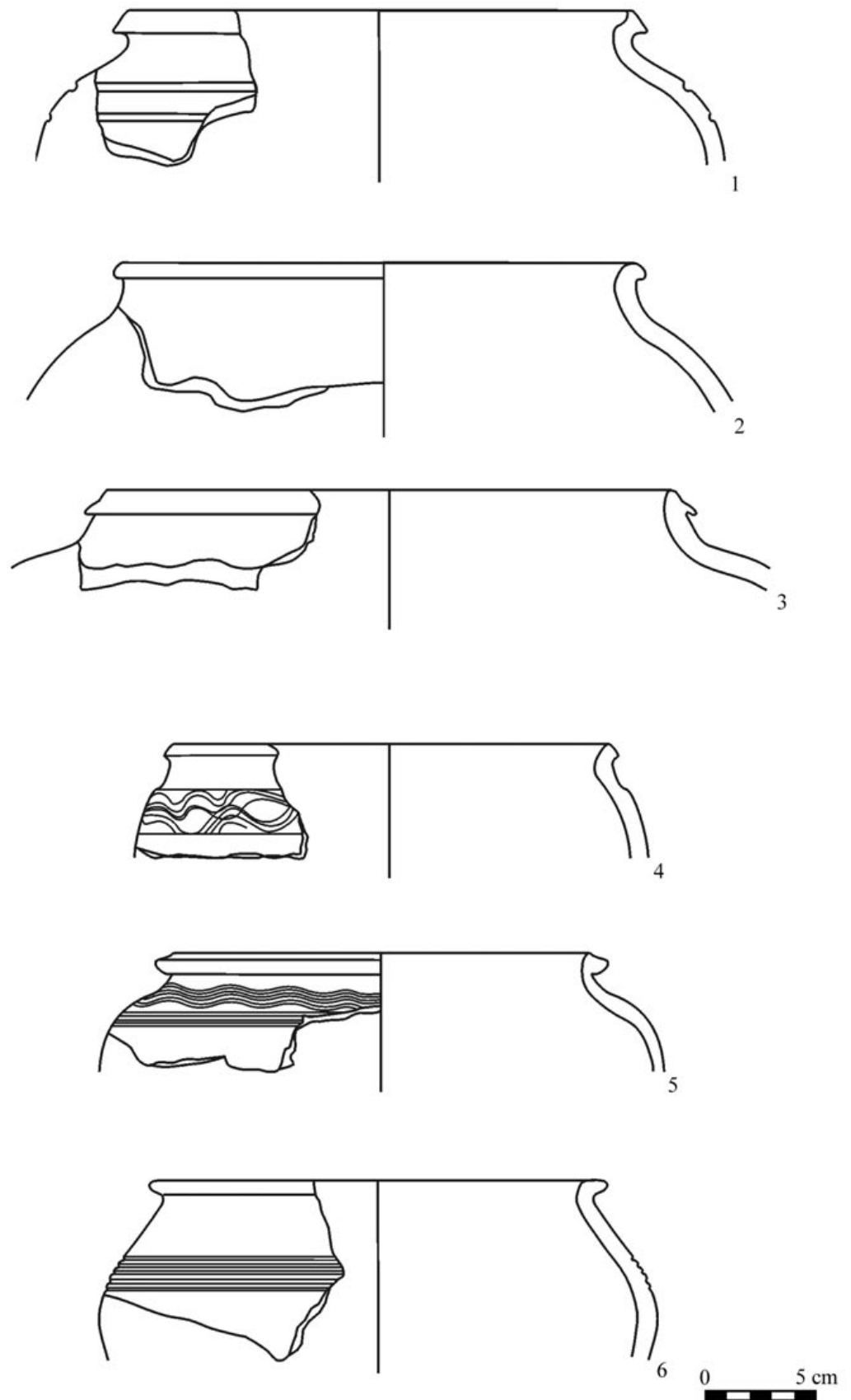
Ryc. 26. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Wybór ceramiki z ob. 140 (1-4 – ceramika brunatna, 5 – ceramika siwa). Rys. M. Trzeciecki

Ryc. 26. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Selection of pottery from the Feature 140 (1-4 – brownware, 5 – greyware). Drawn by M. Trzeciecki

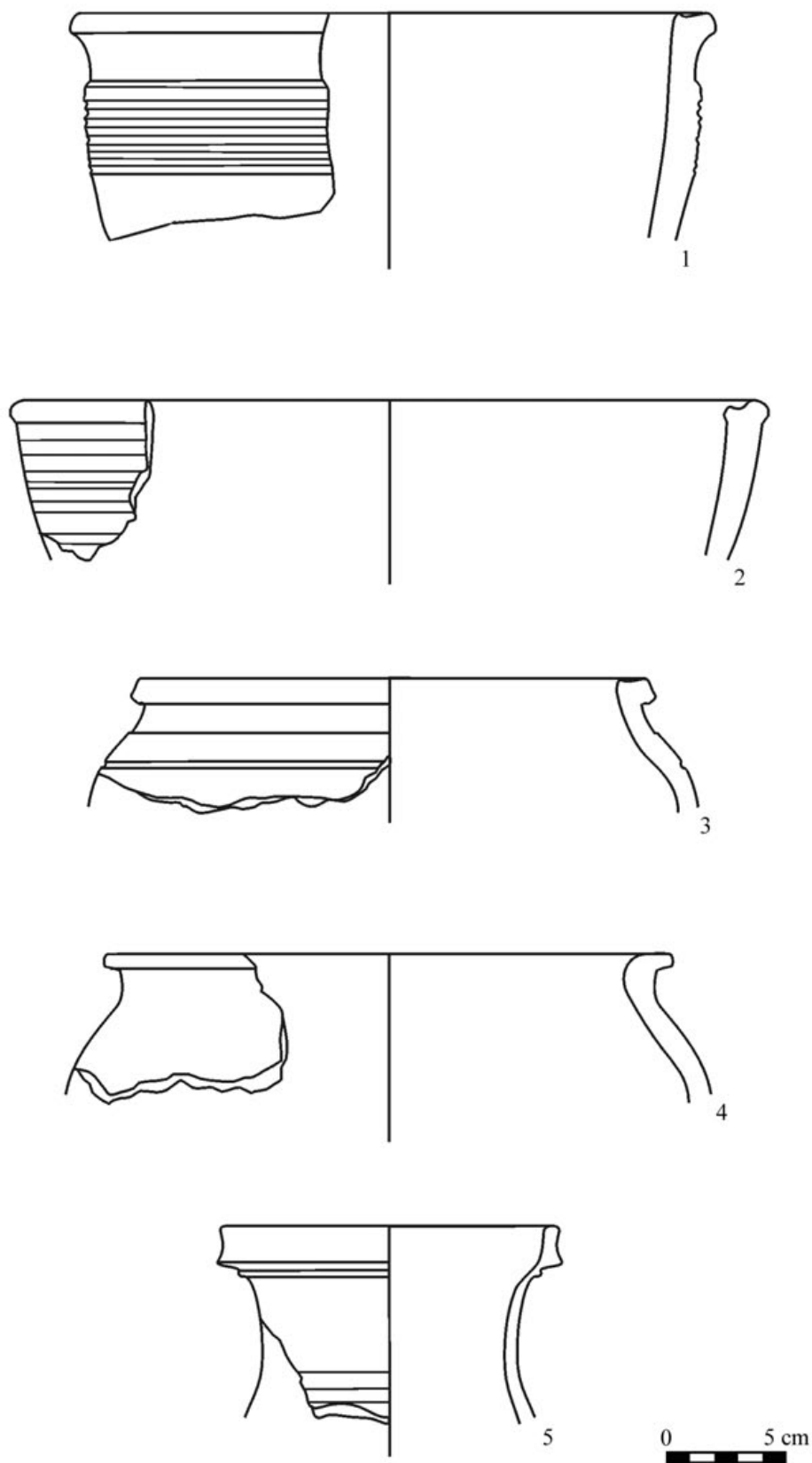
Ryc. 27. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Wybór ceramiki z ob. 140, warstwa 411
(1-4 - ceramika brunatna). Rys. M. Trzeciecki

Fig. 27. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Selection of pottery from the Feature 140, layer 411
(1-4 - brownware). Drawn by M. Trzeciecki

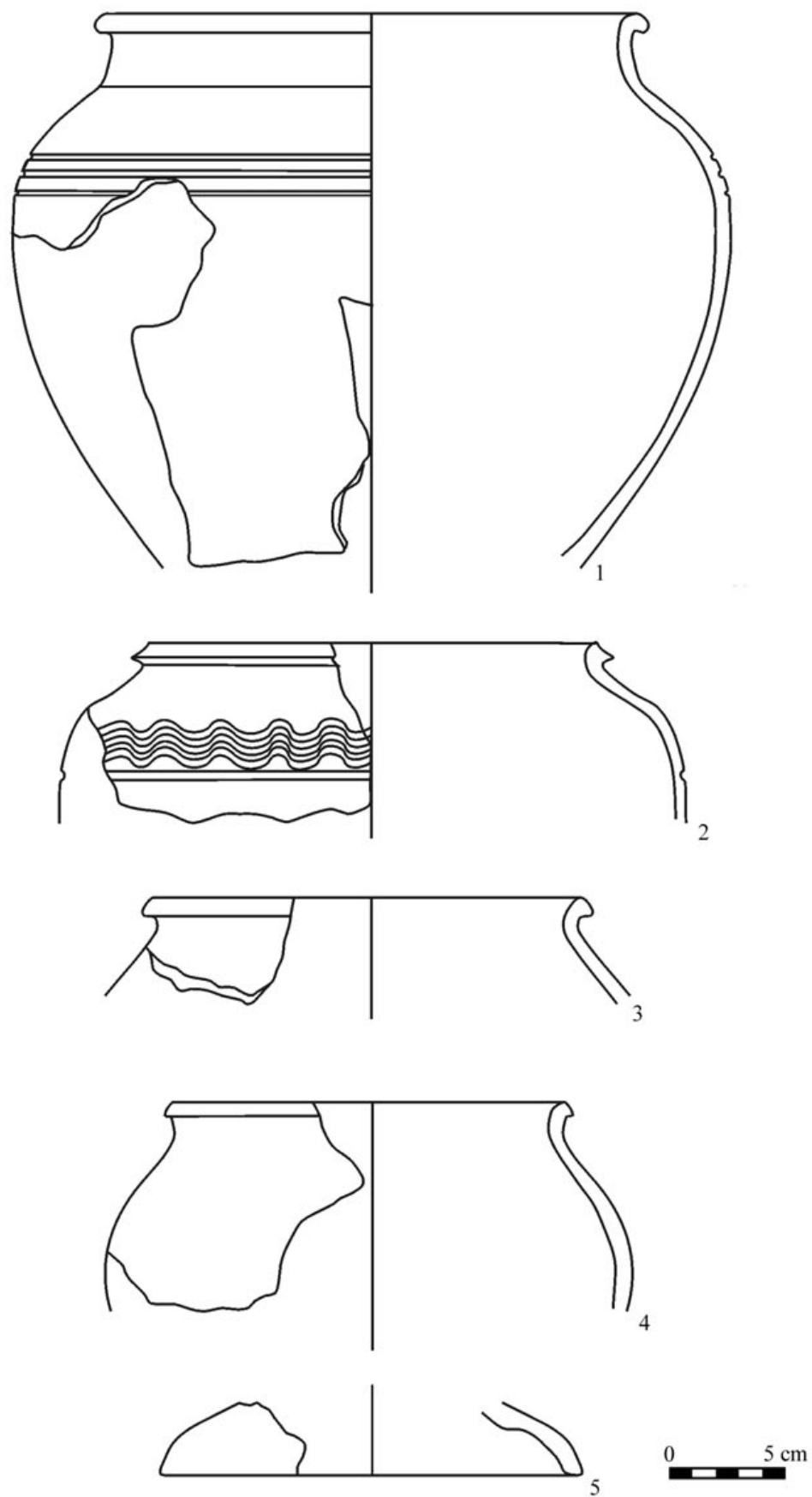
Ryc. 28. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Wybór ceramiki z ob. 123 (1-6 – ceramika brunatna).
Rys. M. Trzeciecki

Fig. 28. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Selection of pottery from the Feature 123
(1-6 – brownware). Drawn by M. Trzeciecki

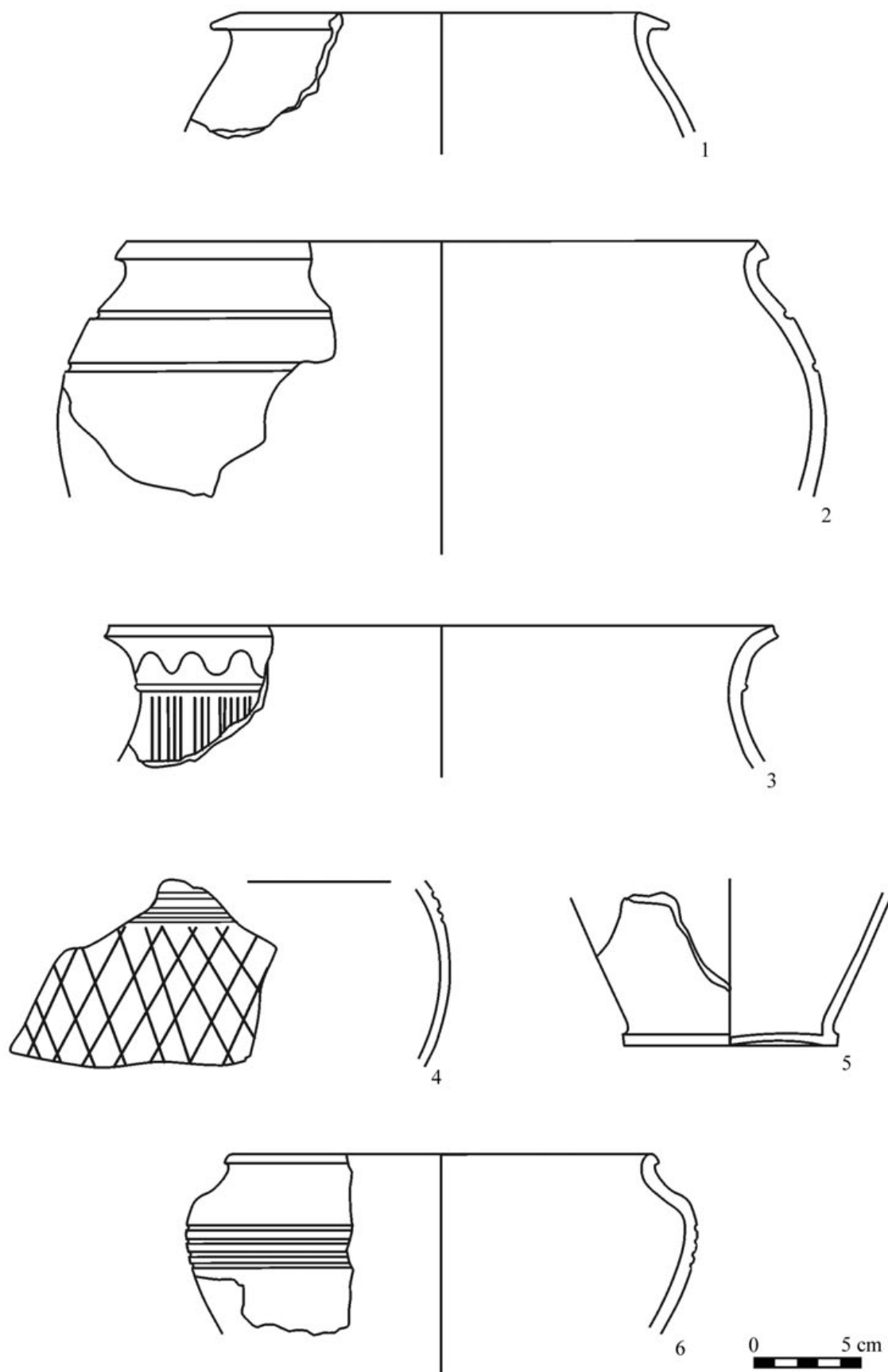
Ryc. 29. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Wybór ceramiki z obiektów: 1, 2 – ob. 329; 3–5 – ob. 295 (1–4 – ceramika brunatna, 5 – ceramika siwa). Rys. M. Trzeciecki

Fig. 29. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Selection of pottery from the features: 1, 2 – Feature 329; 3–5 – Feature 295 (1–4 – brownware, 5 – greyware). Drawn by M. Trzeciecki

Ryc. 30. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Wybór ceramiki z ob. 2220 (1-5 – ceramika brunatna).
Rys. M. Trzeciecki

Ryc. 30. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Selection of pottery from the Feature 2220
(1-5 – brownware). Drawn by M. Trzeciecki

Ryc. 31. Leonowicze, stan. 4, gm. Michałowo. Wybór ceramiki z obiektów: 1-4 - ob. 2221; 5, 6 - ob. 2227 (1-3, 6 - ceramika brunatna, 4, 5 - ceramika siwa). Rys. M. Trzeciecki

Fig. 31. Leonowicze, Site 4, Michałowo commune. Selection of pottery from the features: 1-4 - Feature 2221; 5, 6 - Feature 2227 (1-3, 6 - brownware, 4, 5 - greyware). Drawn by M. Trzeciecki

Po pierwszym sezonie badań zbiór ceramiki brunatnej z Leonowicz wydatowano wstępnie na okres wczesnego średniowiecza, sugerując się ich podobieństwem do materiałów z terenu Rusi pochodzących z XII i XIII w. Opinię tę zweryfikowano jednak po analizie ich kontekstu stratygraficznego. W wielu obiektach ceramika brunatna współwystępuje bowiem z naczyniami siwymi, których nowożytna metryka nie budzi wątpliwości. Wyjątkowo archaiczna technika wykonania, forma i zdobnictwo mogą być wynikiem odmiennej tradycji garncarskiej, związanej z bardzo późną i stosunkowo słabą urbanizacją wschodniej części Podlasia, co w naturalny sposób ograniczało kontakt miejscowych garncarzy z technikami produkcji i stylistyką wyrobów rzemiosła cechowego. Z kolei ruskie pochodzenie osadników mogło decydować o kontynuowaniu wzorców ukształtowanych na tych terenach jeszcze we wczesnym średniowieczu. Analogii dla omawianego zbioru naczyń należy więc szukać wśród tzw. niepolewanej ceramiki kuchennej ze stanowisk białoruskich, pewnie datowanych na schyłek średniowiecza i okres nowożytny (por. Levko 1982, s. 323–326; Zdanovič 1988, s. 145–149; tam dalsza literatura), gdzie dominują właśnie średnich rozmiarów baniaste garnki o lekko pogrubionych wylewach. Takie porównanie pozwala datować omawiane egzemplarze na okres pomiędzy połową XVI i połową XVII w. Pewne pojęcie o uniwersalności takiej właśnie formy naczyń na tych terenach może dać analiza wyrobów garncarzy wiejskich z obszarów obecnej zachodniej Białorusi, działających jeszcze przed II wojną światową. Produkowali oni wówczas głównie baniaste, pozbawione właściwie szyjki garnki o wysoko umieszczonej największej wydętości brzuśca i tylko sporadycznie zdobione (Hołubowicz 1950, s. 187–192, ryc. 49, 50).

Pochodzący z omawianego stanowiska zbiór naczyń siwych jest zbyt mało liczny, aby można było dokonać szczegółowej analizy morfologicznej. Wykonano je z gliny schudzonej dużą lub średnią ilością sortowanej domieszki drobnoziarnistego piasku i wypalono w kontrolowanej atmosferze redukcyjnej. Zewnętrzne powierzchnie garnków są starannie wyrównane, a w przypadku dzbanów i mis – polerowane. Wątki zdobnicze: pasma dookólnych żłobków, wyświecana ukośna kratka, pozioma wyświecona linia falista oraz polerowane pionowe linie (ryc. 26: 5; 31: 3, 4) to druga obok cech technologicznych przesłanka, pozwalająca datować opisywane wyroby na okres między połową XVI a połową XVII w. (Czopek, Lubelczyk 1993, s. 30 n.; Malinowski, Kałagate 1999, s. 54 n.). Bliską analogię do polerowanych dzbanów z Leonowicz – zarówno terytorialnie, jak i pod względem morfologii oraz zdobienia – stanowi naczynie ze skarbem monet pochodzące z miejscowości Idźki-Wykno, gm. Sokoły (Hościłowicz 1971, s. 398 n.). Chronologia depozytu pozwala określić moment jego ukrycia na początek XVIII w. W odróżnieniu od opisanych wyżej wyrobów brunatnych, naczynia siwe są wyrobami pracowni cechowych, importowanymi na teren osady. Mieszkańcy wsi zaopatrywali się w nie najprawdopodobniej w najbliższych miasteczkach – Jałowce lub Gródku.

Na stanowisku znaleziono ponadto fragmenty czterech ceglanych mis, wśród których na uwagę zasługuje kuchenne naczynie o lekko wychylonym, zaopatrzonym w dziobek wylewie.

W warstwie użytkowej obiektu 140 natrafiono na fragment brzuśca dzbana wykonanego z białej gliny, pokrytego od zewnątrz zieloną polewą. Zarówno surowiec, jak i typ szkliska, pozwalają datować naczynie na okres nowożytny (Dąbrowska, Gajewska, Kruppé 1993, s. 244 n.).

Oprócz ceramiki w Leonowiczach znaleziono gliniany przęslik, o tyle istotny, że stanowiący informację o pozarolniczych zajęciach mieszkańców osady. Natrafiono też na 22 wyroby krzemienne, związane z pradziejową fazą osadnictwa (Wawrusiewicz, w tomie). Podobną uwagę opatrzyć należy znalezisko granitowego rozcieracza. Poza tym odkryto kilka przed-

miotów metalowych – dwa silnie skorodowane gwoździe kowalskie, haczyk do zamykania drzwi piwniczki oraz brązową sprzączkę do buta z ruchomym kolcem (Krasnodębski 2006, ryc. 15).

1.3. Chronologia i charakter znalezisk

Wśród obiektów odkrytych na stanowisku w Leonowiczach przeważają doły postłupowe i rowki. Analiza wzajemnych relacji tych ostatnich pozwoliła na wyróżnienie co najmniej 24 struktur, interpretowanych jako naziemne prostokątne budynki, wzniesione z drewna w konstrukcji zrębowej, często łączonej z sumikowo-łątkową. Analogie etnograficzne pozwalają przypuszczać, że są to pozostałości szeregowo budowanych stodół lub pomieszczeń dla zwierząt hodowlanych. Można zakładać, że cechą charakterystyczną zabudowy osady było segmentowe łączenie poszczególnych budynków wzdłuż jednej osi, dość rygorystycznie orientowanej według stron świata. Niewykluczone, że niektóre z rowków były jednocześnie liniami rozgraniczenia poszczególnych zagrod. Jeśli interpretacja ta jest prawidłowa, obiekty te stanowiłyby linie podziałów własnościowych wyznaczających prawdopodobnie prostokątne działki, orientowane wzdłuż osi północ – południe, z lekkim odchyleniem na północny wschód. Przestrzeganie orientacji względem stron świata stwierdzono także w przypadku wszystkich badanych piwniczek. Spojrzenie na plan zbiorczy obiektów wywołuje wrażenie – niepoparte niestety konkretnymi dowodami – że osada została rozmierzona według jednolitego wzorca. Wymienione powyżej cechy charakterystyczne jej rozplanowania są typowe dla szczególnego modelu organizacji zabudowy wsi, rozpowszechniającego się na Podlasiu od połowy XVI w., czyli dla tzw. wsi szeregowej.

Wiadomo, że interesujący nas teren, od XI w. penetrowany przez osadników z Mazowsza i z księstw ruskich, w przeciągu XIII w. wyludnia się całkowicie na skutek walk krzyżacko-pruskich, krzyżacko-litewskich, litewskiego podboju Rusi oraz litewskich najazdów na Mazowsze⁴. Na obszarze tym, zawsze gęsto zalesionym, kształtuje się zwarty pas puszczy ciągnących się na północ od środkowego Bugu, stanowiących „granice wzajemnej trwogi” między Litwą, Mazowszem i państwem Zakonu. Tereny położone między prawymi dopływami górnej Narwi a górnym biegiem Świsłoczy nazywano w tym okresie Puszcą Wołpińską. Stanowiła ona *patrimonium* wielkich książąt litewskich.

Początki kolonizacji puszczy na pograniczu polsko-litewskim wiążą się z zawarciem unii personalnej pomiędzy dotychczasowymi przeciwnikami i zahamowaniem ekspansji państwa Zakonu. Kolonizacja ta, od zachodu prowadzona przez Mazowszan, od południowego wschodu i wschodu przez Rusinów, a od północy przez Litwinów, rozpoczyna się z początkiem XV w. Do początku XVI w. osadnictwo nie wkracza jednak na tereny na wschód od Orlanki i na południowy zachód od górnego biegu Świsłoczy. Przez Puszcę Wołpińską przebiega jedynie trakt łączący Bielsk z Wołkowyskiem i Grodnem, z punktami etapowymi w Narwi i w Jałowie. Przełomowym momentem w dziejach zasiedlenia tych ziem stało się nadanie puszczy, od Supraśli po rejon Kowna (w tym Puszczy Wołpińskiej), królowej Bonie w 1524 r. Rozpoczęła ona planową akcję osadniczą, połączoną z wykupem znajdujących się w rękach szlachty kró-

⁴ Fakty poniższe na podstawie: Wiśniewski 1977 (tam wykaz literatury źródłowej i opracowań). Por. też Wiśniewski 1970; Barford, Kobyliński, Krasnodębski 1991.

lewszczyzn. Kolonizacja ta nie ograniczała się jedynie do trzebieży lasu pod pola uprawne, lecz wiązała się także z nowym rozmiernieniem terenu, komasacją gruntów wsi już istniejących w celu zastosowania trójpolowej uprawy zbóż oraz wprowadzeniem jednolitego modelu osadnictwa na całym zagospodarowywanym terenie. Jego podstawowym elementem były właśnie wsie szeregowe – duże, o zabudowie zwartej, zorganizowanej według jednolitego planu, oparte na jednakowych działkach siedliskowych. Budynki mieszkalne stawiano we frontowej części parceli, szczytem do ulicy; gospodarcze skupiano w części tylnej bądź przerzucano je za ulicę rozdzielającą strefę mieszkalną od gospodarczej. Stodoły lokowano na ogół na skraju działki, często prostopadle do jej osi. Pozostałości tego schematu zabudowy, zatartego przede wszystkim dokonywanymi w późniejszych latach podziałami podłużnymi parcel pomiędzy spadkobierców, czytelne są w rozplanowaniu większości wsi wschodniej Białostoczczyzny.

Proces zasiedlania danego obszaru przebiegał według dość prostego schematu. Aby stworzyć lokalny rynek wymiany, przede wszystkim zbytu zboża, istniejący już punkt osadniczy otrzymywał prawa miejskie. Równocześnie wokół niego rozmierzano kilka wsi. Po zagospodarowaniu najbliższej okolicy nowego miasteczka rozmierzano kolejne wsie na świeżo odleśnionych terenach. Pomiaru włóczna, rozpoczęta w królewsczyznach na wielką skalę przed połową XVI w., kontynuowana była w dobrach kościelnych i szlacheckich jeszcze w pierwszej połowie XVII w.

W 1545 r. prawa miejskie otrzymała Jałówka – dotąd stacja na biegnącym przez puszcze szlaku Bielsk – Wołkowysk. Równocześnie wokół miasta lokowano „na surowym korzeniu” kilka wsi, w tym Leonowicze (Lewonowicze), a także niedalekie Szymki, Zalesiany, Nowosady, Rusinowo, Łuplankę i Wojszki (Wiśniewski 1977, s. 47 n.). Wsie zasiedlono ludnością ruską napływającą tu z okolic Wołkowyska, znad południowych dopływów rzeki Rosi. Zachodnią granicę tej enklawy osadniczej stanowiła rzeczka Łuplanka, za którą zaczynała się puszcza odgraniczająca dobra królewskie od dóbr Chodkiewiczów z centrum w miasteczku Gródek. Istotnym bodźcem do rozwoju osadnictwa było także powstanie w drugiej połowie XVI w. niegrodowego starostwa jałowskiego. Obejmowało ono miasto wraz z dworem oraz wsie położone wśród polan leśnych. W sporządzonym w 1623 r. inwentarzu wymienionych jest 16 wsi lub samodzielnych folwarków, w których łącznie znajdowało się 276 domów (Ciwoniuk 1983, s. 6). Nie ulega wątpliwości, że jedną z tych wsi stanowią pozostałości odkryte na stanowisku Leonowicze, stan. 4 (por. Krasnodębski 2006, tam dalsza literatura). W spisie tym wymieniona została bowiem wieś Wojszki, której nazwa nie pojawiła się już w kolejnym rejestrze sporządzonym w 1750 r., czyli po zakończeniu wojen ze Szwedami z lat 1655–1660 i wojny północnej (Ciwoniuk 1983, tabl. 1, s. 14). Lokalizowana ona jest ok. 1,5–2 km na zachód od dzisiejszej wsi Leonowicze (Krasnodębski 2006, ryc. 1). Rejestr ten odzwierciedla znaczny regres osadnictwa w tej części Podlasia, przejawiający się m.in. zmniejszeniem o ponad połowę „dymów” na terenie starostwa jałowskiego do 131. Pozostałe po wojnach wsie rozwijały się na ogół w tych samych miejscach i przetrwały już do czasów współczesnych. Pamięć o nieodbudowanej osadzie Wojszki zachowała się w lokalnej tradycji i na mapie sporządzonej w 1866 r. pojawiła jako nazwa uroczyska, położonego w odległości ok. 200–300 m na północny wschód od przebadanego obszaru⁵. Mielibyśmy zatem *terminus*

⁵ Pragniemy gorąco podziękować Panu sołtysowi wsi Leonowicze, Janowi Bójko, za pomoc udzieloną w trakcie badań wykopaliskowych oraz udostępnienie odręcznej mapy wsi z 1866 r.

ante quem dla zakończenia istnienia osady w Leonowiczach, przypadający na przełom XVII i XVIII w. Zestawiając przytoczone powyżej fakty z datowaniem ceramiki pochodzącej z przebadanych obiektów oraz z zaobserwowanymi regularnościami w rozplanowaniu, można przyjąć hipotezę, że osada na stanowisku 4 w Leonowiczach jest pozostałością wsi szeregowej, założonej ok. połowy XVI w. oraz opuszczonej i zniszczonej pod koniec XVII lub na początku XVIII w. Jej mieszkańcy wywodziliby się z ziem dzisiejszej zachodniej Białorusi, co wyjaśniałoby ich przywiązanie do tradycyjnych dla tych terenów form naczyń kuchennych. W wyroby stołowe zaopatrywali się prawdopodobnie w Jałówce lub w Gródku. Ich znikoma liczba nie musi wcale oznaczać ubóstwa mieszkańców osady – może być wynikiem ograniczonej dostępności wyspecjalizowanych wyrobów garncarskich w nowo lokowanych miasteczkach, traktowanych przede wszystkim jako punkty etapowe w handlu zbożem; może też się wiązać z odmiennymi preferencjami kulturowymi.

Interesująca jest także informacja o prowadzeniu na początku XVII w. zorganizowanego wytopu żelaza w rejonie ujścia Łuplanki do Narwi. Znaleziska żużli żelaznych na badanym terenie, informacje o występowaniu ich na polach na prawym brzegu Łuplanki, wreszcie obecność dużych, lekko zagłębionych palenisk na terenie osady wskazywałyby, że jej mieszkańcy brali udział w produkcji żelaza. Śladem tej działalności jest także nazwa uroczyska Żużli, znajdującego się na północnym brzegu Łuplanki, naprzeciwko przebadanej osady (Ciwoniuk 1983, s. 21, mapa). Być może zatem na przebadanym obszarze dokonywano wstępnej obróbki rudy lub produkowano węgiel drzewny na potrzeby rudnicy.

Podkreślić należy, że zaprezentowana tu próba rekonstrukcji chronologii i charakteru osadnictwa na stanowisku Leonowicze 4 była możliwa jedynie dzięki jednorazowemu przebadaniu tak dużej powierzchni stanowiska. W tym wypadku straty spowodowane ratowniczym charakterem badań zostały wynagrodzone możliwością pełnego odsłonięcia tego skomplikowanego układu osadniczego, który, gdyby był badany nawet przez wiele lat serią niewielkich wykopów w różnych częściach stanowiska, nie zostałby prawdopodobnie w pełni i właściwie zrozumiany.

2. Pozostałości osadnictwa z neolitu i starszych okresów epoki brązu

Fragmenty ceramiki ręcznie lepionej, związanej z pierwszą fazą użytkowania stanowiska, odkryto w wypełniskach czterech jam (ob. 239, 251, 437 i 959). W trzech pierwszych znalazły się one na złożu wtórnym, razem z naczyniami datowanymi na XVI–XVII w. Natomiast obecność w ostatnim z wymienionych obiektów aż 29 fragmentów jednego ręcznie lepionego naczynia pozwala wiązać go z trudno uchwytną prądziejową fazą zasiedlenia stanowiska. Naczynie to, jasnobrązowe, obmazywane i zdobione na brzuścu dołkami, ma analogie w materiałach kultury niemeńskiej, zwłaszcza tych pochodzących ze stanowiska w Sośni (Kempisty, Więckowska 1983; Kempisty 1989, s. 302 n.).

Cztery pojedyncze fragmenty ceramiki z jam 239, 251 i 437 to ułamki brzuśców naczyń ręcznie lepionych o charakterystycznie polerowanych powierzchniach, wykonanych z gliny schudzonej dużą ilością domieszki granitowego tłuczni, co sugeruje ich związek z materiałami kultury trzcinieckiej (Gardawski 1959, s. 90 n.; Dąbrowski 1997, s. 14 n.). Należy zaznaczyć, że we wczesnobrązowym materiale ze wschodniego Podlasia bez wątplenia występują zabytki związane właśnie z trzcinieckim kompleksem kulturowym (Dąbrowski 1997, s. 91 n.).

Zbiór ceramiki ręcznie lepionej ze stanowiska 4, choć tak nieliczny, pozwala na wydzielenie dwóch faz zasiedlenia tego terenu w pradziejach. Pierwszą z nich należy łączyć z obecnością ludności kultury niemeńskiej, drugą zaś – z osadnictwem kultury trzcinieckiej. Warunki glebowe, erozja spowodowana uprawą roli, wreszcie działalność związana z funkcjonowaniem nowożytnej wsi, nie sprzyjały przetrwaniu lepiej uchwytnych śladów osadnictwa pradziejowego.

The village from the early Modern period and traces of prehistoric settlement at the Site 4 in Leonowicze, Michałowo commune

Andrzej Gołębniak, Dariusz Krasnodębski, Maciej Trzeciecki

Summary

The site is located about 2 km from the village of Leonowicze. It is situated on the Łuplanka River, on the isthmus connecting two melt-basins (Fig. 1: 1, 2). Rescue research, conducted in 1997 and 1998, covered an area of 12,400 m², where 855 settlement features were excavated (Figs. 3–8).

On the basis of artefacts, two main phases of settlement can be distinguished. The first, related to the younger period of the Stone Age and the older periods of the Bronze Age, connected with the Neman and Trzciniec cultures, was distinguished on the basis of the presence of a small amount of pottery and flint artefacts (cf. Wawrusiewicz, in this volume). The second, main phase falls on the 16th–17th centuries. Most of the settlement features and artefacts come from it.

The remains of ten large cellars – deep, four-sided structures for storage purposes, are the most interesting category of features discovered at the site (Figs. 9–14; 16; 18–21; 22: 1–3). Small rectangular corridors led to four of them (Features 123, 140, 222 and 2293). The analysis of their stratigraphy made it possible to reconstruct the structure scheme, the process of using and the circumstances of destruction. In all features of this type, traces of fire layers were found, which may indicate a conflagration that put to an end the entire settlement. In the features 2221 and 2293, traces of clearing of the site of the fire were found, while in the features 123 and 140 structures were preserved *in situ* (Krasnodębski 2006, p. 171f.). In the case of the cellar 140, there were also remains of a charred roof in the site of the fire. Analogous structures could be found until recently in villages of Podlasie and western Belarus (Trawińska 1968, pp. 23f., Fig. 26, Bohdanowicz 1995, pp. 22–34, Fig. 8: 5). The construction of separate buildings combining the functions of a storehouse for root plants, forage, sometimes fuel in the underground part and a storehouse for grain in the ground-level part, is a feature that distinguishes peasant farming from this region.

535 postholes were the most numerous category of features discovered at the site. They varied in size, which was probably dependent on the function performed by the posts and on the ground in which they were dug. Over 150 postholes had structural connections with other features, mainly with small ditches, and in two cases with cellars.

Ditches are the second largest category of features (132 items), with a rectangular cross-section, vertical walls and a small depth, ranging from a few to twenty-several centimetres and a length of up to several dozen metres (Fig. 17). As a rule, they are connected with the postholes or with other ditches, creating the outlines of rectangular constructions. They can be interpreted as negatives of decomposed ground beams of old buildings and remnants of fences separating individual farms. In the case of remains of buildings, three types are distinguished. The first are traces of framework structures with a roof based on beams of the last wall rim, the second are buildings covered with a rafter roof, with trusses supported by columns attached to the walls (so-called timber-framing construction), and the third are framework constructions with a roof supported on wooden poles forked at the top, inserted in the gable walls. The analysis of the plans of nineteenth-century Belarusian farmsteads helps to understand the function of the discussed structures, where it is common to combine residential and utility buildings in single-roofed units.

Nine objects were considered as remains of fireplaces. They are oval, basin-shaped in cross-section and not very deep pits, occurring on the periphery of the settlement, possibly connected with iron ore processing. 62 oval rubbish pits, funnel- or basin-shaped in cross-section, are a next group of features. The features 2227 (Fig. 23: 2), 2229 (Fig. 23: 1), 2251 (Fig. 23: 3) and 2407 (Fig. 22: 4) are examples here. The function of 98 shallow, basin-shaped pits, not too deep and almost completely destroyed by ploughing, is uncertain.

A large collection of pottery fragments comes from the excavation. A minimum number of 948 vessels was distinguished, among which the so-called brownware vessels, i.e. products fired in an oxidizing atmosphere in rural workshops (92%). They refer to unglazed kitchen pottery from Belarusian sites (cf. Levko 1982, pp. 323–326; Zdanovič 1988, pp. 145–149). The remaining vessels, mainly greyware (7%), are the products of specialized guild workshops. The collection is dominated by pots (93.7%). In addition, fragments of jugs (3.1%), bowls (2.3%) and lids (0.9%) were found.

The analysis of the discovered structures allowed to distinct at least 24 buildings, being the remains of barns or animal houses built in rows. The lines of the ditches determine rectangular plots oriented along the north-south line, with a slight deviation to the north-east. This indicates the so-called row village, a layout typical for building development spreading in Podlasie since the middle of the 16th century. It can be associated with a crucial moment in the history of the settlement of these areas, when queen Bona was endowed in 1524 with the forests stretching from Supraśl to the area of Kaunas. She started a planned settlement action, which was associated with a new measurement of the area, the effect of which was introducing of a uniform settlement model. In 1545, Jałówka – until then a station on the Bielsk – Wołkowysk route running through the wilderness, received town privileges. At the same time, several villages were established around the city “in cruda radice” (on previously undeveloped sites), including Leonowicze (Lewonowicze), and also nearby Szymki, Zalesiany, Nowosady, Rusinowo, Łuplanka and Wojszki (Wiśniewski 1977, p. 47f.). It seems that the latter, located about 1.0–1.5 km west of Leonowicze, can be linked with the excavated settlement. Its name did not appear in the next register made in 1750, i.e. after the end of the wars with the Swedes from the years 1655–1660 and the Northern War (Ciwoniuk 1983, pp. 6, 14, Table 1; Krasnodębski 2006). The discovered archaeological materials confirm the time of the settlement’s functioning between the beginning of the 16th century and the middle of the 17th century (cf. Levko 1982, pp. 323–326; Zdanovič 1988, pp. 145–149; Czopek, Lubelczyk 1993, p. 30f.; Malinowski, Kałagate 1999, p. 54f.). The population inhabiting it originated from today’s western Belarus, which would explain the attachment to the traditional forms of vessels that is visible in the pottery material. Its memory has been preserved in the local tradition in the form of a name of a wilderness.

Деревня нового времени и следы древнего поселения на памятнике

Леоновиче 4, гмина Михалово

Анджэй Голембник, Дариуш Краснодембский, Мацей Тшэцецкий

Аннотация

Памятник расположен примерно в 2 км от деревни Леоновиче. Он находится на берегу реки Липлянка, на перешейке, который соединяет две ложбинки (рис. 1: 1, 2). Спасательные раскопки проводились в 1997 и 1998 годах, общая площадь исследований составила 12 400 кв. м., на которой было выявлено 855 объектов, связанных с поселенческой структурой (рис. 3–8).

Полученный материал позволяет выделить два основных этапа заселения. Первый, относящийся к позднему каменному веку и ранним этапам эпохи бронзы, связанный с нёманской и тшинецкой культурами, отличается наличием небольшого количества керамики и изделий из кремня (см. Wawrusiewicz, в сборнике). Большинство же выявленных объектов и артефактов относятся ко второму, основному, этапу и датируются XVI–XVII вв.

Наиболее интересной категорией объектов, обнаруженных на памятнике, являются остатки десяти погребов – глубоких, четырёхугольных ям, предназначенных для хранения продуктов (рис. 9–14; 16; 18–21; 22: 1–3). К четырём из них (об. 123, 140, 222, 2293) вели прямоугольные

коридоры. Анализ стратиграфии позволил воссоздать конструкцию, способ использования и обстоятельства, при которых они были разрушены. Во всех объектах этого типа были зафиксированы следы их разрушения в результате воздействия огня, что может указывать на большой пожар, который уничтожил всё поселение. В объектах 2221 и 2293 выявлены следы очистки пожарища, в то время как в 123 и 140 конструкции сохранились *in situ* (Krasnodębski 2006, s. 171–172). В случае с погребом 140 в слое пожарища были найдены обугленные остатки крыши. Аналогичные конструкции до недавнего времени можно было встретить в деревнях Подляшья и Западной Беларуси (Trawińska 1968, s. 23–24, гус. 26; Bohdanowicz 1995, s. 22–34, гус. 8: 5). Строительство отдельных зданий, которые совмещают в себе функции складов для корнеплодов, кормов, иногда дров в подземной части и склад для хранения зерна в наземной части, являются отличительной чертой крестьянских дворов этого региона.

Наиболее многочисленной категорией объектов, выявленных на памятнике, являются 535 столбовых ям. Они отличались по размерам, что, вероятно, зависело от функционального назначения вкопанных в них столбов и земли, в которую они были вкопаны. Около 150 столбовых ям были связаны с другими объектами, прежде всего с разными ровиками, а в двух случаях с погребями.

Вторая по численности категория объектов (132 единицы) – ровики, прямоугольные в поперечном сечении, с вертикальными стенками, глубиной до 20–30 см и длиной достигающих нескольких десятков метров (рис. 17). Как правило, они встречаются в одном контексте со столбовыми ямами или другими ровиками, образуя прямоугольные конструкции. Их можно интерпретировать как следы сгнившего нижнего венца сруба или как следы от заборов, который разделял соседние дворы. По остаткам строений можно выделить три типа: первый – срубная конструкция, крыша которого опирается на брёвко последнего венца; второй – крыша здания опирается на столбы, стоящие и удерживающие стены (т.н. столбовая конструкция); третий – конструкция с крышей, которая опирается на вбитые в стены сохи. С пониманием функций выделенных структур помог анализ планов белорусских дворов XIX в., где принято было объединять жилые и хозяйственные постройки под одной крышей.

Девять объектов определены как остатки кострищ. Овальные в плане, пологие и неглубокие, они встречаются на периферии поселения и, возможно, связаны с обработкой железной руды. Следующая группа объектов – 62 овальные мусорные ямы, трапециевидные и пологие в профиле. Примерами являются объекты 2227 (рис. 23: 2), 2229 (рис. 23: 1), 2251 (рис. 23: 3) и 2407 (рис. 22: 4). Функциональное назначение 98 пологих, неглубоких и почти полностью уничтоженных вспашкой объектов не определено.

В результате исследования получена значительная коллекция керамики. Минимальное количество сосудов – 948, среди которых преобладают экземпляры изготовленные местными гончарами в окислительной среде (92%). Они аналогичны нелощёной кухонной посуде с белорусских памятников (напр. Левко 1982, с. 323–326; Зданович 1988, с. 145–149). Остальные сосуды, главным образом «сиваки» (7%), изготовлены промышленным способом. В коллекции преобладают горшки (93,7%), кроме того выявлены фрагменты кувшинов (3,1%), мисок (2,3%) и крышек (0,9%).

Анализ выявленных структур позволил выделить минимум 24 строения, которые являются остатками регулярно построенных амбаров или помещений для животных. Линии ровиков очерчивают прямоугольные участки, ориентированные вдоль оси север – юг с небольшим отклонением на северо-восток. Это указывает на т.н. регулярную застройку, характерную для территории Подляшья с середины XVI в. Связать это можно с переломным моментом в истории заселения этих земель – передачей в 1524 году королеве Боне Сфорцы лесов, простирающихся от Супрасля до района Ковно. Она начала плановое заселение, которое было связано с новым разграничением территорий, следствием чего стало введение единой модели заселения. В 1545 г. право городского самоуправления получила Ялувка – станция на проходящей через пушу дороге Бельск – Волковыск. В то же самое время вокруг города были основаны «с чистого листа» несколько деревень, в том числе Леоновиче (Левониче), а так же Шымки, Залесяны, Новосады,

Русиново, Липлянка и Войшки (Wiśniewski 1977, s. 47–48). Похоже, что последняя, расположенная в 1,0–1,5 км на запад от Леонович, может быть связана с изученным поселением. Её название не появляется в следующем реестре, составленном в 1750 г., то есть после окончания войны со шведами в 1655–1660 годах и Северной войны (Ciwoniuk 1983, s. 6, 14, tabl. 1; Krasnodębski 2006). Найденные археологические материалы подтверждают время функционирования поселения между началом XVI в. и серединой XVII в. (см. Левко 1982, с. 323–326; Зданович 1988, с. 145–149; Czoprek, Lubelczyk 1993, s. 30–31; Malinowski, Kałagate 1999, s. 54–55). Жители, населявшие её, происходили с территории Западной Беларуси, о чём свидетельствует керамический материал, характерный для традиций тех территорий. Память о деревне сохранилась в местной традиции в виде названия урочища.

